

PRACTICA ÎMPĂRTĂȘIRII ÎN BISERICA ORTODOXĂ -MĂRTURII ALE TRADIȚIEI¹-

Lector dr. Diac. Nicolae PREDA,

Facultatea de Teologie Ortodoxă

„Justinian Patriarhul” - Universitatea din București

ROMÂNIA,

E-mail: preda_nicolae@hotmail.com,

ABSTRACT

Today's problems (even those concerning the sharing of the Holy Communion to the believers, but not only), which are not very different from those of any other period, more or less important in the life of the Church, should not concern us particularly, in the sense that it is not an absolute priority, but rather, we should be concerned about how to remain completely faithful to the Tradition of our Church in such circumstances.

Keywords: Holy Eucharist, Mystery, teaspoon, communion, epidemic, controversies, Tradition

INTRODUCERE

În condițiile de pandemie „perpetuă”, când „valuri” vin și pleacă, nimic nu este mai actual decât o privire de ansamblu asupra Tainei Tainelor: Sfânta Euharistie - „piatra de încercare” pentru toate veacurile.

Atrăgându-le atenția contemporanilor săi, un mare teolog român, le spunea în urmă cu aproape un secol, într-un pasaj, ce-i drept, un pic cam lung, acele lucruri care privesc printre altele și sublima Taină a Cuminecării, și care reușesc să redea în mod covârșitor ceea ce se întâmplă astăzi în Biserică și societate:

„Cînd citești în Sfînta Evanghelie: «*De oricine care se va lepăda de Mine înaintea oamenilor și Eu mă voi lepăda de el înaintea Tatălui Meu celui din ceruri*», (Matei 10, 33) - înțelegi cît de searbădă este concepția noastră creștină de azi și cît de mult am domolit noi sfînta rîvnă de odinioară. **Am coborît prea mult în vremelnice și în relativ ceea ce este numai deasupra vremii și a Mărginirilor.** Lumea în care trăim are, în fața Bisericii creștine, o atitudine dublă și contradictorie. Pe de o parte, vrea să năvălească în dogme și sanctuar, ca să le jefuiască de partea tainică și înfricoșată, iar pe de altă parte năzuiește ca Biserica să rămîină și să se păstreze în toate puterile ei minunate și binefăcătoare. Din această îndoită tendință iese toată jalea noastră religioasă, în vremile de față. Cînd vrem să disciplinăm credința creștină după mica noastră rațiune utilitară, cînd vrem să îmbrăcăm civil pe slujitorii altarului, cînd pretindem Bisericii servicii domestice... însemnează că dăm năvală în dogme și în altar și voim să le convertim la modernismul și la teoriile noastre, cele valabile azi și perimate mîine. **Dar toată dogma creștină și tot ceea ce săvârșim noi în**

¹ Sruđiul de față reprezintă o îmbunătățire și dezvoltare a unui articol anterior: „ÎMPĂRTĂȘIREA CREDINCIOȘILOR DE-A LUNGUL TIMPULUI - ÎNTRE TRADIȚIE ȘI ACTUALITATE-”, în *Revista Românească de Studii Axiologice* (RRSA), An. I, No. 2/Iulie 2020, 62-72.

sfintele altare este peste secolul nostru și peste toate secolele! Filozofii și pricepuții zilei vor, însă, să reformăm misterul și să tăiem bulevarde în cetatea dogmaticii noastre! Și sînt mulți gata s-o facă. Dar paguba este a noastră a tuturor! Fiindcă lumea vine pe urmă - mai ales în zilele catastrofelor personale și obștești - și ne cere puteri, eroism, mîngîieri evanghelice și minuni... Și cum, vom fi în stare să mai facem la fel faptele marilor ierarhi Nicolae, Ioan Gură-de-Aur, Vasile și ceilalți dacă, noi - după capul isteșilor de azi - am turnat apa logiceii mediocre și a concepțiilor efemere în vinul prea curat al mărturisirii noastre creștine integrale? Aceasta este trista noastră stare de azi. Pe deoparte, trebuie să rezistăm tendințelor raționaliste și reformatoare; pe de altă parte să constatăm că dacă ne supunem curentului am pierdut - pentru noi și pentru popor - comoara darurilor negrăite ale lui Iisus Hristos. Înțelepți pentru Iisus Hristos și după normele Sfintei Evanghelii, sînt mult mai rari. Dar ivirea și lucrarea lor sînt daruri cerești. Și marele înțeles al ivirii și al operii lor, pe pămînt, este eliberarea din prihana noastră și zorii adevăratei fericiri. 23 iunie 1935”².

Afirmam în urmă cu două veri că, situația actuală prin care trecem este una inedită din cauza rigorilor impuse în societate, iar Biserica noastră este nevoită să „regândească” **temporar** unele din practicile sale liturgice³, pe de o parte, iar pe de alta, să redea înțelesurile dogmatice cele mai potrivite acestor practici, deoarece cultul în integralitatea lui, ca expresie trăită a dogmei, ține „*legătura strînsă, trainică și neîntreruptă, cu trecutul, evoluând strict pe linia tradiției sănătoase*”⁴.

Fiind conștientă așadar, de aceste provocări, Biserica este nevoită să abordeze aceste măsuri cu înțelepciune, cu maximă atenție și cu profunzime, după pilda Mântuitorului⁵, având experiența multor „epidemii” și catastrofe umanitare mult mai grave⁶, dar și capacitatea de a gestiona responsabil astfel de situații.

1. CONSIDERAȚII GENERALE

Fără îndoială, fiecare criză care a venit și a trecut peste Biserică a avut urmări grave și a lăsat „răni” adânci și schimbări semnificative în sânul ei, dar cu toate acestea, Biserica nu a încetat niciodată să fie o „Biserică a Tradiției”. Ar fi înțelept ca și în această perioadă de criză să dea dovadă de aceeași prudență și înțelepciune, în sensul că ar trebui **să lase să treacă** această „epidemie” (și problemele ei)⁷, care oricum va trece mai devreme sau mai târziu, având ca mângâiere cuvintele prorocului Isaia († sec. VII î.Hr.):

² Gala GALACTION, *Ziua Domnului * Pagini creștine*, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 1958, pp. 22-23.

³ „Dezbaterea a reapărut pe fondul unor măsuri fără precedent, care constrâng instituțiile religioase din întreaga lume să modifice temporar unele practici tradiționale”, Pr. conf. univ. dr. Vasile CRETU, „Lingurița de împărtășanie în vreme de pandemie: presiune mediatică, angoase sanitare și redescoperirea catehezei liturgice” (acest studiu a fost publicat în vol. *Teologie și educație la Dunărea de Jos*, fascicula XVIII, Editura Arhiepiscopiei Dunării de Jos, Galați, 2020, pp. 124-145, ISSN 1843-8660), p. 2, în https://www.researchgate.net/publication/349405311_Lingurita_de_impartasanie_in_vreme_de_pandemie_presiune_mediatica_angoase_sanitare_si_redescoperirea_catehezei_liturgice (accesat în 14.04.2022).

⁴ Pr. prof. dr. E. BRANIȘTE, Arhim. prof. Ghenadie NIȚOIU și Pr. prof. Gheorghe NEDA, *Liturgica Teoretică. Manual pentru Seminarile Teologice*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1984², p. 22.

⁵ „*Jată, Eu vă trimit pe voi ca pe niște oi în mijlocul lupilor; fiți dar înțelepți ca șerpii și nevinovați ca porumbeii*”, Matei 10, 16.

⁶ R. F. TAFT, *Ritul bizantin-scurtă istorie*. Traducere din limba engleză de Dumitru Vanca și Alin Mehes, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2008, pp. 50, 51.

⁷ „In Focșani se ivise epidemia ciumei, tocmai în acea vreme, adusă probabil de oștile ruse. Guvernatorul general din Odesa, printr’un ordin dela 7 Ianuarie 1829 dispusesese ce anume măsuri sanitare să se ia în Focșani și

„Du-te, poporul meu, intră în cămărilor tale și închide ușa după tine; ascunde-te puțin clipe, până când mânia va fi trecut!” (Isaia 26, 20).

Vorbind despre cea mai serioasă criză prin care a trecut Biserica Ortodoxă (criza iconoclastă), Pr. Prof. Robert Taft († 2018) avea să definească în doar câteva sintagme poziția pe care a avut-o Biserica atunci, atitudine care ar trebui să ne inspire și pe noi:

„Ce cunoaștem despre liturgia din timpul acestei perioade de declin? În ce privește riturile liturgice, aceasta a fost o perioadă de **continuitate**. Ritul Marii Biserici a continuat a fi celebrat, chiar dacă în circumstanțe mai tensionate. A fost însă și **o perioadă de consolidare și regroupare**, forțată de diminuarea activității publice și edilitare, **o perioadă de realiniere** ca răspuns la iconoclastism”⁸.

În altă ordine de idei, țin să precizez că rațiunea acestei analize „sumare”, din anumite puncte de vedere, constă în a vedea cum au evoluat unele rituri, practica liturgică în sine, dar mai ales, modul în care Biserica, în detrimentul acestor schimbări, a rămas fidelă, cu desăvârșire, Tradiției apostolice.

Consider că pentru o redactare întemeiată a acestei prezentări, nu putem ignora două dintre principiile fundamentale ale evoluției riturilor liturgice, enunțate în mod repetat de marele liturgist al vremurilor noastre, Pr. Prof. Robert Taft (amintit mai sus), cauze la care ne vom referi punctual pe parcursul prezentării:

a) **„Biserica de fapt nu este condusă niciodată potrivit unei ideologii retrospective. Trecutul este întotdeauna instructiv, dar niciodată normativ”**⁹;

b) **„practica [liturgică, n.n] nu este determinată de trecut, ci de Tradiție [Quod ubique, quod semper, quod ab omnibus traditur est, n.n.]¹⁰, care cuprinde nu doar trecutul și prezentul, ci reflecția teologică asupra amândurora”**¹¹.

În ceea ce privește însă caracterul măsurilor care ar urma să fie luate, lucrurile sunt într-adevăr foarte delicate și nu țin de limitele acestei analize, deși unele observații se impun:

a) aceste măsuri vor fi unele **excepționale**, urmare a rigorilor impuse în societate (reguli care „contravin” și „contrazic”, pe de o parte, învățătura noastră de credință, iar pe de alta, practica liturgică, ambele înscrise pe linia Tradiției Bisericii noastre); de aceea, este necesar (se impune), adoptând și aplicând aceste măsuri, **să rămânem** cât se poate de aproape de practica liturgică tradițională a Bisericii noastre și de învățătura de credință (dogmatică):

„Ceea ce este însă mai important în actul împărtășirii și care merită să ne atragă luarea aminte este faptul că atât credincioșii, cât și clericii, care se împărtășesc des, **nu pun astfel de probleme** (diverse, n.n.), ci cei care o fac destul de rar sau poate deloc. De aceea,

în alte părți pentru combaterea epidemiei [Arhivele Stat. Chișinău, pachet 94, dos. 566/1829]. Și în Basarabia se ivise cazuri; de aceea și Consistoriile din Iași și Chișinău trimit instrucții protopopilor și locuitorilor cum să se feriască de această «lipicioasă boală», [Arhiva Consistorului Duhovnicesc Chișinău, dos. 4 și 66/1829]. Până și scrisorile ce treceau Prutul se desinfecțau prin dese înțepături. **Creștinii din București n’au avut voie să se împărtășiască în lunile Mai și Iunie 1829; s’au desinfecțat bisericile, veșminte, cărți și icoane.** Cu bani bisericești s’a ajutat la zidirea spitalului Mărcuța în Noembrie 1829 [Bis. Ort. Rom. XXVIII. p. 1372]. **Iar la bisericile Radu Vodă, Mihai Vodă și Șerban Vodă, ce erau «coprinse de spital», nu putea să intre nici un creștin, ci numai preoții** [Acad. Rom. ms. 1071, f. 215]”, C. N. TOMESCU, *Mitropolitul Grigorie IV al Ungrovlahiei* (Teză de Doctorat), Tipografia Eparhială „Cartea Românească”, Chișinău, 1927, p. 65, nota 3.

⁸ R. F. TAFT, *Ritul bizantin*, p. 52.

⁹ R. F. TAFT, *A partire dalla liturgia. Perché è la liturgia che fa la Chiesa*, Edizioni Lipa, Roma, 2004, p. 25.

¹⁰ Cf. https://ro.orthodoxwiki.org/Sfanta_Tradiție (accesat în 02.05.2020).

¹¹ R. F. TAFT, *Oltre l’oriente e l’occidente. Per una tradizione liturgica viva*, Edizioni Lipa, Roma, 1999, p. 12.

asemenea sesizări nu trebuie să ne sperie și nici să ne facă să schimbăm practica noastră tradițională”¹²;

„...«**principiul teologic**» care stă la baza conceptelor, simbolurilor, gesturilor și terminologiei liturgice **nu trebuie să fie afectat de scopul pastoral** [...] Tradiția este normativă tocmai prin faptul că solicită respectarea realităților sfinte conținute în textele și ritualurile acestei tradiții”¹³;

„**Atacul virulent asupra Bisericii lui Hristos se dă**, cu motivație de politică medicală, **la temelia Sfântei Euharistii**, căreia i se contestă dumnezeirea și caracterul ei aseptice...”¹⁴;

„Orice suspiciune cu privire la transmiterea unor boli prin intermediul Dumnezeieștii Euharistii este reprobabilă, **întrucât aduce atingere (Θίγει - ofensează) Adevărului dogmatic, Credinței Apostolice și Tradiției Bisericii**. Drept urmare, este cu neputință ca această concepție să fie acceptată de către Biserică, care rămâne nestrămutată în convingerea Ei, privitoare la prezența reală a Duhului Sfânt în Taina Dumnezeieștii Euharistii și la experiența Ei de veacuri pe această temă”¹⁵;

„Adică, dacă se stabilește ca principiu că, prin teorie, poate cineva să înlăture și să schimbe, în mod arbitrar, dogmele creștine, cum face, aici, teologia scolastică, pentru a justifica schimbarea rînduielilor categorice ale Domnului cu privire la euharistie (*justificarea obiceiului împărtășirii sub un singur chip*, n.n.), atunci, **este cu putință ca învățătura revelată să fie împărțită în atâtea învățături formulate în chip deosebit, cîte păreri există**”¹⁶.

b) practica liturgică care se va adopta sau oricare alt mod (chip) să fie doar pentru această perioadă de criză și **nu permanentizată**:

„**Trebuie evitată orice tentativă de a introduce elemente străine în structurile liturgice**, precum și orice tentativă de a modifica ritul, transformându-l”¹⁷.

c) Sfânta Euharistie **se dă** credincioșilor și nu se ia¹⁸, deși au existat și unele practici excepționale (unele consemnate, altele cunoscute de preoții în vârstă), pe care le vom indica și ulterior:

„CANONUL 58: (MIRENII SĂ NU IA SINGURI SFÎNTA CUMINECĂTURĂ)”¹⁹

¹² Preot Prof. Dr. Nicolae D. NECULA, *Tradiție și înnoire în slujirea liturgică*, vol IV, Editura Cuvântul Vieții a Mitropoliei Munteniei și Dobrogei, București, 2010, p. 124.

¹³ Vezi „Reforma Dumnezeieștii Liturghii din Biserica Greco-Catolică Melchită”, în Thomas POTT, *Reforma liturgică bizantină*, traducere Cezar Login, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2019, pp. 82-83.

¹⁴ Pr. Dr. Mihai VALICĂ, „Sfânta Euharistie între coronavirus, blasfemie și apostazie”, cf. <https://www.crainou.ro/2020/05/14/sfanta-euharistie-intre-coronavirus-blasfemie-si-apostazie/> (accesat în 17.05.2020).

¹⁵ BISERICA ORTODOXĂ A GRECIEI „Împărtășirea din Potirul Obștesc al Vieții nu poate deveni cauză a transmiterii de boli”, cf. <https://doxologia.ro/biserica-ortodoxa-greciei-impertasirea-din-potirul-obstesc-al-vietii-nu-poate-deveni-cauza> (accesat în 17.05.2020); vezi și textul în greacă în pdf, pp. [4]-[5], cf. http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/egykliai/711_02042020.pdf (accesat în 17.05.2020).

¹⁶ Hr. ANDRUȚOS, *Simbolica*. Traducere din limba greacă de Iustin Moisescu-profesor universitar, Editura Centrului Mitropolitan al Olteniei, Craiova, 1955, p. 297.

¹⁷ Vezi „Reforma Dumnezeieștii Liturghii din Biserica Greco-Catolică Melchită”, în Thomas POTT, *Reforma liturgică...*, p. 82.

¹⁸ Această temă a fost dezbătută detaliat în R. F. TAFT, *Oltre l'oriente e l'occidente...*, pp. 141-151.

¹⁹ „Canonul se referă la o practică mai veche după care credincioșii laici, luîndu-și Sfânta Cuminecătură de la Biserică, o duceau acasă și se împărtășeau singuri. De asemenea obișnuiau a face acest lucru chiar și în fața clerului. Din această practică se interzice numai a doua parte, adică practica, de a se împărtăși singuri credincioșii laici, chiar și în fața clerului sacramental, fie în biserică fie în afară de biserică. Aceste practici au fost determinate de mai multe cauze, și anume de faptul că unii erau bolnavi, apoi și de faptul că alții mergeau în

În ființa de față a episcopului, sau a presbiterului, sau a diaconului, nici unul dintre cei care sînt rînduiți între laici, să nu-și dea lui însuși (să nu se împărtășească pe sine însuși cu) dumnezeieștile taine. Iar cel ce ar îndrăzni ceva de acest fel, să se afurisească pe o săptămână, ca unul care lucrează (face) împotriva celor poruncite (statornicite), învățându-se de aici să nu cugete (despre sine) mai mult decît trebuie să cugete (Rom. 12, 3)²⁰;

„... canonul 58 al Sinodului Trulan din 691-692, stabilește că **un laic nu își poate da sieși împărtășania dacă un episcop, preot sau diacon nu este la îndemână, ceea ce trebuie să însemne că laicilor le era permis să-și dea/ia împărtășania dacă nu era disponibil niciun cleric**; patriarhul Fotie (877-886), scriind către arhiepiscopul Leon al Calabriei în anul 885 sau 886, **le permite chiar și diaconițelor să aducă împărtășania creștinilor captivi**; iar în vremea lui Simeon al Tesalonicului (1429), *Responsiones* 40, **unui diacon, în absența unui preot, îi era îngăduit să ofere euharistia înaintesfînită celui în pericol de moarte...**”²¹;

„Este necesar să subliniem în legătură cu unele laturi ale problemei noastre că actul împărtășirii a avut loc întotdeauna în cadrul comunității liturgice, adică al adunării credincioșilor veniți în biserică la Sfânta Liturghie. Nici atunci și nici mai târziu, Biserica nu a făcut nicio excepție în această privință decât pentru cei bolnavi, iar în unele regiuni, pentru sihaștri. **Temporar însă și numai în condițiile de nesiguranță pentru viață și de lipsă de libertate în activitate sub regimul de persecuție religioasă în epoca primară, Biserica a admis să se dea credincioșilor chiar acasă Sfânta Euharistie, spre a o avea la îndemână în caz de nevoie și în lipsă de preot.** Păstrarea Sfintei Euharistii acasă pentru astfel de întâmplări extraordinare era însă, în același timp, o ocazie, cel puțin pentru credincioșii deosebit de evlavioși, de a-și satisface pietatea, **luând singuri împărtășirea în fiecare zi. Existența acestui obicei, caracteristic îndeosebi anumitor regiuni, se găsește confirmată în scrierile lui Tertulian, Sfântului Ciprian și Clement al Alexandriei. Sfântul Vasile cel Mare semnaleză continuarea unei astfel de practici chiar în vremea sa, deci după perioada persecuțiilor, și anume în Biserica Alexandriei și a Egiptului. Această îngăduință fiind condiționată la originea ei de existența unor împrejurări excepționale, Biserica a oprit, în cele din urmă, luarea miridelor euharistice de către credincioși, motivată fiind și de unele cazuri de profanare a Sfintei Euharistii și întrebuițarea ei în scopuri superstițioase**”²².

d) să se încerce **să nu se diminueze** nicidecum credința în puterea dumnezeieștii Euharistii, care are putere vindecătoare (de boli) și tămăduitoare (de patimi)²³, nici prin

călătorii îndepărtate, și în fine de faptul că mulți doreau a se împărtăși mai des decît puteau să vină la biserică”, Arhidiacon prof. dr. Ioan N. FLOCA, *Canoanele Bisericii Ortodoxe*. Note și comentarii [s. l., 1991], p. 132.

²⁰ Arhidiacon prof. dr. Ioan N. FLOCA, *Canoanele Bisericii Ortodoxe...*, p. 132.

²¹ Robert F. TAFT, „Împărtășirea acasă în antichitatea târzie răsăriteană”, p. 17 (tradus în românește de Mihai Răducă după: Taft R. F., *Home-Communion in the Late Antique East*// *Ars Liturgiae*. Worship: Aesthetics and Praxis. Essays in Honor of Nathan D. Mitchell/ Johnson C. V. (ed.) Chicago: Liturgy Training Publications, 2003. pp. 1–25), cf. <http://teologie.net/data/pdf/Taft-cuminecarea-acasa.pdf> (accesat în 17.05.2020).

²² Preot profesor Petre VINTILESCU, „Sfânta Împărtășire în spiritualitatea creștină. Deasă ori rară împărtășire?”, în: *Spovedania și Euharistia – izvoare ale vieții creștine. II. Sfânta Euharistie – arvuna vieții veșnice*, Editura Basilica, București, 2014, pp. 401-402.

²³ „Și a străbătut Iisus toată Galileea, învățând în sinagogile lor și propovăduind Evanghelia Împărăției și tămăduind toată boala și toată neputința în popor”, Matei 4, 23 și 9, 35.

măsurile adoptate, dar nici printr-o explicitare sau dezvăluire nepioasă a Tainelor credinței noastre, precum cele ce se săvârșesc pe Sfânta Masă²⁴:

a) «„Venirea spre Dumnezeiesca Euharistie și Împărtășirea din Potirul Obștesc al Vieții nu poate deveni cauză a transmiterii de boli”. Cei care se apropie „cu frică de Dumnezeu, cu credință și dragoste”, în chip absolut liber, fără vreo constrângere exterioară, se împărtășesc cu Trupul și cu Sângele lui Hristos, care se face „medicament al nemuririi - φάρμακον ἀθανασίας”, „spre iertarea păcatelor și spre viața de veci”²⁵»;

„Cu pronunțarea acestor cuvinte ale Serafimului²⁶ după împărtășirea cu sf. sacrament exprimă preotul credința sa în puterea cea mântuitoare a sf. sacrament al euharistiei, căci el curățește sufletul de păcate și îl lămurește astfel, precum se curățește și metalul prin căldura cărbunilor de foc. Această lucrare mântuitoare a sf. sacrament al euharistiei asupra sufletului se pronunță și în rugăciunile înaintea sf. împărtășiri, și anume în oda a 5. a canonului acestei rânduieli și în rugăciunea a 2. a acestei rânduieli”²⁷;

„A existat doar în Biserica Eladei și în cea românească **tendința unor clerici de a folosi succesiv lingurițe sterilizate la împărtășirea credincioșilor**, pe motiv că unii dintre aceștia refuză să se împărtășească cu lingurița comună, dar **această practică nu a fost acceptată**, ci foarte dur criticată și ea nu trebuie nicidecum încurajată. Întrebuințarea lingurițelor sterilizate sau a celor aduse special de credincioși de acasă, așa cum se mai întâmplă și azi, nu trebuie în niciun chip acceptată. **Ea presupune o necinstire a Sfintei Împărtășanii și lipsă de credință în puterea ei dumnezeiască** (...) Cel care se teme de asemenea boli și contaminări ar fi mai bine să nu se prezinte la Sfânta Împărtășanie decât să pretindă o împărtășire cu linguriță separată”²⁸;

„De asemenea, se mai întâlnește la unii slujitori practica de a împărtăși credincioșii cu lingurițele pe care unii dintre aceștia le aduc de acasă în mod special, pentru a nu se contamina de diferite boli pe care le-ar contacta de la alți credincioși, împărtășindu-se cu aceeași linguriță. Alți preoți folosesc un set de lingurițe dezinfectate pentru a împărtăși pe fiecare credincios cu lingurița proprie, tot din același motiv, adică teama de contaminare. **Fiecare însă din aceste două modalități de a împărtăși pe fiecare credincios sunt de neconceput, întrucât ele constituie o dovadă a disprețului față de Sfânta Împărtășanie și a necredinței în realitatea Trupului și a Sângelui Mântuitorului din Sfânta Împărtășanie pe care o mărturisim ca adevăr fundamental de credință și Taină absolut indispenabilă pentru mântuire. Cine se îndoiește de realitatea Trupului și a Sângelui Mântuitorului se teme de contaminare; cine crede în Sfânta Împărtășanie nu se teme de așa ceva.** Oricum practicile nu trebuie îngăduite sau încurajate acolo unde există”²⁹;

²⁴ „Nu dați cele sfinte câinilor, nici nu aruncați mărgăritarele voastre înaintea porcilor, ca nu cumva să le calce în picioare și, întorcându-se, să vă sfâșie pe voi”, Matei 7, 6.

²⁵ BISERICA ORTODOXĂ A GRECIEI „Împărtășirea din Potirul Obștesc al Vieții nu poate deveni cauză a transmiterii de boli”, cf. <https://doxologia.ro/biserica-ortodoxa-greciei-impasirea-din-potirul-obstesc-al-vietii-nu-poate-deveni-cauza> (accesat în 17.05.2020); vezi și textul în greacă în pdf, p. [4], cf. http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/egyklloi/711_02042020.pdf (accesat în 17.05.2020).

²⁶ „Iată s-a atins de buzele tale și va șterge toate păcatele tale, și fărădelegile tale le va curăți”, Isaia 6, 7.

²⁷ V. MITROFANOVICI și Teodor TARNAVSCHI, *Prelegeri academice despre Liturgica Bisericii Dreptcredincioase Răsăritene*, Societatea Tipografică Bucovineană, Cernăuț, 1909, pp. 534-535.

²⁸ Preot Prof. Dr. Nicolae D. NECULA, *Tradiție și înnoire în slujirea liturgică*, vol IV, pp. 123-124.

²⁹ Pr. prof. dr. Nicolae D. NECULA, *Tradiție și înnoire în slujirea liturgică*, vol 2, în „Colecția Media Christiana/Seria Lumina”, Editura Trinitas a Patriarhiei Române, București, 2014², p. 293.

b) „Taina Sfintei împărtășanii trebuie să rămână în altar. Discutarea ei în public, cu excepția dorinței de a-L slăvi pe Hristos și a descoperi marea Lui iubire, este un lucru nepotrivit”³⁰;

„De asemenea, în condițiile date, orice discuție despre modul administrării/transmiterii Dumnezeieștii Împărtășiri este inoportună (ἄκαιρος), fără discernământ/indiscretă (ἀδιάκριτος), nu zidește, și prin urmare este inacceptabilă/reprobabilă (ἀπορριπτέα)”³¹.

e) **să nu lezăm** câtuși de puțin caracterul Sfintei Euharistii de taină a comuniunii:

„Căci, dacă, în săvârșirea unor lucrări sfințitoare ale Bisericii, unele abateri sau practici necanonice pot avea diverse influențe negative asupra a ceea ce se săvârșește, **când este vorba de Sfânta Împărtășanie, atenția trebuie să ne fie cât mai sporită, având în vedere faptul că este însuși Trupul și Sângele Mântuitorului, față de care nu avem voie să greșim.** Orice greșeli în această privință sunt socotite, așa cum spun Povățuirile din *Liturghier*, păcate de moarte adică păcate foarte grele. Aici îngăduința, pogorământul sau înțelegerea nu ar trebui să opereze decât în cazuri de rare excepții și care **nu afectează esența sau sfințenia acestei Sfinte Taine**”³²;

„Împărtășirea este deci un act implicit Liturghiei, ceea ce însemnează că **nu se poate concepe Liturghie fără împărtășire, acesta fiind mijlocul prin care se sfințesc credincioșii și ajung în uniune și comuniune cu Domnul și, astfel, unii cu alții.** Chemarea «Cu frică de Dumnezeu, cu credință și cu dragoste să vă apropiați» (de Sfintele Taine), din însuși textul Liturghiei, înlătură orice îndoială în această privință”³³;

„...iară creștinii laici, împărtășindu-se cu corpul și sângele Mântuitorului din ușele împărătești și **la un loc**, înseamnă corpul lui Christos roșit cu sânge pe cruce”³⁴;

„Prin acest ritual [al împărtășirii, n.n.], grupul de credincioși intra în comuniune, devenind fiecare dintre ei parte a întregului frânt ritualic, reconstituind un trup mistic format chiar din ei. Credincioșii își deveneau astfel mai apropiați decât o familie...”³⁵;

„Infine, partecipando all’assemblea eucaristica, i fedeli mangiano la carne del Figlio dell’Uomo e bevono il suo sangue, per ricevere la vita eterna e **manifestare l’unità del popolo di Dio...** [În cele din urmă, participând la adunarea euharistică, credincioșii mănâncă carnea Fiului Omului și bea sângele Lui, pentru a primi viața veșnică și **a manifesta unitatea poporului lui Dumnezeu...**]”³⁶.

³⁰ Pr. Savatie BAȘTOVOI, „O linguriță înmuiată în Sângele Domnului nu mai este un obiect casnic bun de pus în mașina de spălat vase, ci este un obiect liturgic care trebuie să rămână în altar”, cf. <https://www.produsemnastiresti.ro/blog/articole-duhovnicesti/o-lingurita-inmuiata-in-singele-domnului-nu-mai-este-un-obiect-casnic> (accesat în 02.05.2020).

³¹ BISERICA ORTODOXĂ A GRECIEI „Împărtășirea din Potirul Obștesc al Vieții nu poate deveni cauză a transmiterii de boli”, cf. <https://doxologia.ro/biserica-ortodoxa-greciei-impartasirea-din-potirul-obstesc-al-vietii-nu-poate-deveni-cauza> (accesat în 17.05.2020); vezi și textul în greacă în pdf, p. [5], cf. http://www.ecclesia.gr/greek/holysynod/egyklioi/711_02042020.pdf (accesat în 17.05.2020).

³² Preot Prof. Dr. Nicolae D. NECULA, *Tradiție și înnoire în slujirea liturgică*, vol IV, p. 120.

³³ Preot profesor Petre VINTILESCU, „Sfânta Împărtășire în spiritualitatea creștină. Deasă ori rară împărtășire?”, în: *Spovedania și Euharistia – izvoare ale vieții creștine. II. Sfânta Euharistie – arvuna vieții veșnice*, Editura Basilica, București, 2014, p. 401.

³⁴ C. VENIAMIN, *Novaea Skrijală*, 1870, p. 260, cf. V. MITROFANOVICI și Teodor TARNAVSCHI, *Prelegeri academice...*, p. 535.

³⁵ Petre GURAN, „Lingurița, ultima redută”, cf. <https://dilemaveche.ro/sectiune/din-polul-plus/articol/lingurita-ultima-reduta> (accesat în 02.05.2020).

³⁶ Cf. „introducerea” oficială a documentului *Rito di Iniziazione Cristiana* (ritul roman), promulgat la 15 mai 1969, în R. F. TAFT, *A partire dalla liturgia...*, pp. 83, 84.

f) să nu insuflăm sub nicio formă îndoială în sufletele credincioșilor deja încercați și tensionați de această criză:

„Iar după ce s-a împărtășit cu Sfintele, preotul se întoarce spre mulțime și, arătând Sfintele, îi cheamă pe cei ce vor să se împărtășească și le poruncește «să se apropie cu frică de Dumnezeu și credință»: să se apropie așadar **nici disprețuindu-le** din pricina a ceea ce apare [*phainomenon*], **nici îndoindu-se** din pricina faptului că aici ceea ce e crezut este mai presus de rațiune, **ci recunoscând demnitatea Lor și crezând** că pentru cei ce se împărtășesc Ele sunt cauze de viață veșnică”³⁷;

„În legătură însă cu domeniul supranaturalului, **intervenția Bisericii între suflete și Dumnezeu are, precum remarca cineva, o limită, dincolo de care singură iubirea de oameni a lui Dumnezeu și providența Lui dispun de cugetele, sentimentele și hotărârile făpturii Sale pline de râvnă pentru mântuirea ei**, întrucât «El este Cel ce, după a Sa bunăvoință, lucrează în voi și ca să voiiți, și ca să săvârșiți» (*Filipeni 2, 13*)...”³⁸.

g) orice hotărâre care se va lua ar trebui să țină cont de principiul enunțat de marele canonist al Bisericii de Răsărit, Teodor Balsamon (sec. XII)³⁹, citat de Pr. prof. P. Vintilescu tocmai în contextul în care vorbește despre modul „împărtășirii credincioșilor laici”, adică așa cum „a predanisit dreapta credință, frica de Dumnezeu și evlavia adevărată”⁴⁰, sau cum spune Sfântul Cuvios Nicodim Aghioritul († 1809), „cu orice chip ar putea, mai neprimejditor și canonic”⁴¹.

2. PREZENTARE PUNCTUALĂ DIN PERSPECTIVĂ ISTORICĂ

Revenind la prezentarea din punct de vedere istoric a practicii împărtășirii în Biserica Ortodoxă de-a lungul timpului, țin să menționez mai întâi un aspect concludent și demn de luat în considerare și anume, că *problemele de astăzi, care nu sunt foarte diferite de cele ale oricărei alte perioade, mai mult sau mai puțin grele din viața Bisericii, nu ar trebui să ne preocupe în mod deosebit, în sensul că nu reprezintă o prioritate absolută, ci mai degrabă, să ne îngrijim cum să rămânem fideli, cu desăvârșire, față de Tradiția Bisericii noastre*⁴², în astfel de circumstanțe⁴³.

Potrivit izvoarelor liturgice și studiilor de specialitate redactate pe tema împărtășirii credincioșilor (lucrări pe care le vom enumera ulterior), dar nu numai⁴⁴, în Biserica Ortodoxă nu întâlnim de-a lungul timpului decât **două practici generale** privind modul împărtășirii

³⁷ SFÂNTUL NICOLAE CABASILĂ, *Explicări la dumnezeiasca Liturghie. Scrieri II*, Studiu introductiv și traducere diac. Ioan I. Ică jr, Deisis, Sibiu, 2014, pp. 317 și 420.

³⁸ Preot profesor Petre VINTILESCU, „Sfânta Împărtășire în spiritualitatea creștină...”, p. 423.

³⁹ Este vorba de un comentariu la Canonul 101 de la Sinodul Trulan (692), cf. Nicodim MILAȘ, *Canoanele Bisericii Ortodoxe - insoțite de comentarii*, Vol. I, Partea II (*Canoanele Sinoadelor Ecumenice*). Traducere făcută de Uroș Kovincici și Nicolae Popovici, Tipografia Diecezană, Arad, 1931, p. 487.

⁴⁰ Pr. Prof. P. VINTILESCU, *Liturghierul Explicat*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1998, p. 326, nota 992.

⁴¹ NEOFIT, Patriarhul Constantinopolului, *Pidalion (Cârma Bisericii Ortodoxe)*, Editura „Credința strămoșească”, Iași, 2004, p. 262, nota 205.

⁴² „Purtarea de grijă a ortodocșilor trebuie să fie continuitatea, adică «a rămâne cât mai fideli doctrinei Sfinților Părinți și Tradiției Bisericii»”, Pr. Dr. Gheorghe ISPAS, *Euharistia-Taina unității Bisericii. Aspecte teologice și practice*, Editura Basilica, București, 2008, p. 138 (vezi și nota 395).

⁴³ Vezi și R. F. TAFT, *A partire dalla liturgia...*, p. 381.

⁴⁴ Multe dintre indicii le găsim, de asemenea, la tema privind lingurița ca obiect liturgic.

„clericilor inferiori și laicilor”⁴⁵, toate celelate fiind uzanțe speciale, precum împărtășirea bolnavilor, a copiilor etc. Însă „izvoarele” pe care tocmai le-am amintit, consemnează, de asemenea, informații prețioase legate de așa-zisa „**practică a împărtășirii private**”, o uzanță care s-a perpetuat, se pare, până către sfârșitul secolului al XVII-lea⁴⁶ și care nu ar trebui ignorată nicidecum, grație datelor existenței ei, pe care le vom prezenta și noi în acest studiu.

Mai înainte de a prezenta aceste uzanțe consider că este oportunitate, dacă nu chiar necesar, să redau integral comentariul (însemnarea) Sfântului Nicodim Aghioritul din *Pidalion*, privind modul împărtășirii credincioșilor în timp de epidemie, dat fiind, pe de o parte, contextul actual, iar pe de alta, faptul că la această precizare fac referire astăzi mai toți liturgiști ortodocși, însă nimeni nu o prezintă integral:

„Drept aceea și preoții și Arhieriei trebuie în vreme de ciumă, să întrebuițeze chip spre a împărtăși pe cei bolnavi, care să nu calce Canonul acesta, punând în strafidă Sfântul Trup, ci în vreun vas Sfințit, și de acolo să-l ia, sau ciocli, sau bolnavii, cu lingurița. Apoi vasul cu lingurița să se pună în oțet, și oțetul să se verse acolo unde se spală preoții după Sfânta Liturghie, sau cu orice chip ar putea, mai neprimejditor și canonicesc”⁴⁷.

De notat, de asemenea, că intenția acestei analize nu este de a descoperi o așa-zisă tradiție ori practică „originală” a modului împărtășirii credincioșilor în Biserica Ortodoxă, acest lucru fiind zadarnic, deoarece o astfel de practică nu există⁴⁸, ci se încercă doar redarea în mod diacronic a practicii împărtășirii credincioșilor laici în Biserica Ortodoxă, fiind prezentate în același timp, cauzele care au dus la generalizarea uneia sau alteia dintre aceste practici, dar și modul în care cea dintâi a ieșit din uz, nu foarte devreme însă.

Ținând cont că o astfel de prezentare este deosebit de greoaie în ceea ce privește aparatul critic, am decis ca în continuare să folosesc sigle bibliografice abreviate pentru a înlesni o mai ușoară înțelegere a realităților, pe de o parte, iar pe de alta, am gândit să redau întregul conținut al analizei pe trei planuri și anume: a) **premisele care au dus la apariția practicii**, în cazul în care ele se cunosc; b) **practica în sine** (cu oarecare particularități) și **evoluția acesteia de-a lungul timpului**; c) **cauzele care au dus la ieșirea din uz a practicii primare** și a unora din practicile „adiacente”.

I. vechea practică a împărtășirii poporului în același fel ca și clericii, uzanță care urcă până în sec. al XIV-lea

a) premisele care au dus la apariția practicii:

„Iară împrejurarea, că servitorii dumnezeiescului sacrament se împărtășesc înlăuntrul altarului întâi îndeosebi cu corpul și apoi îndeosebi cu sângele Mântuitorului, iară credincioșii laici cu corpul și cu sângele Mântuitorului deodată și afară de altar se explică în următorul mod: Christos a dat învățăceilor săi la cina ce de pe urmă sub chipul pâinii mai întâi corpul său și după aceea sub chipul vinului îndeosebi și sângele său; iară poporului i-a arătat pe cruce la un loc și corpul și sângele său, care a curs din el. Drept aceea primind

⁴⁵ Badea CIREȘEANU, *Tezaurul Liturgic al Sfintei Biserici Creștine Ortodoxe de Răsărit*. Tomul II (Studiul liturgic general) cu 112 ilustrații, Tipografia „Gutenberg”, Joseph Göbl S-sori, București, 1911, p. 445; vezi și RTLA:209 și RTLT:1.

⁴⁶ N. USPENSKY, *Slujba de seară în Biserica Ortodoxă*, Traducere de Cezar Login, Editura Patmos, Cluj-Napoca, 2008, p. 135.

⁴⁷ Este vorba de un comentariu la Canonul 28 de la Sinodul Trulan (692), cf. NEOFIT, Patriarhul Constantinopolului, *Pidalion*, p. 262, nota 205.

⁴⁸ Vezi R. F. TAFT, *Oltre l'oriente e l'occidente...*, p. 49.

sfințiții servitori în altar îndeosebi corpul lui Christos și îndeosebi sângele lui, închipuiesc pre învățaceii lui Christos, cari astfel au primit aceste sacramente și s'au împărtășit cu dânsule; iară creștinii laici, împărtășindu-se cu corpul și sângele Mântuitorului din ușele împărătești și la un loc, înseamnă corpul lui Christos roșit cu sânge pe cruce” (VMT:535, vezi și PVL:325);

„Iar în ceea ce privește împrejurarea că pe vremea lui Valsamon (așadară în veacul al XII-lea) laicii se cuminecau întocmai cum se cuminecă astăzi preoții, deadreptul în gură, iar nu în felul cum se arată în canonul prezent [101 Trulan, n.n.], Valsamon observă că aceasta se face nu din motivul, fiindcă laicii nu ar fi vrednici, **ci fiindcă în felul acesta a predanisit dreapta credință, frica de Dumnezeu și evlavia adevărată**” (NMC:487).

b) practica în sine (cu oarecare particularități) și evoluția acesteia de-a lungul timpului:

„În timpurile cele vechi **primiau credincioșii corpul lui Christos, udat cu sf. sânge pe palmă; sau corpul lui Christos îl primiau credincioșii pe palmă, iară sângele îl bea din potir**” (VMT:226);

„...trebuie să ne amintim că, deși «sfânta unire» - adică adăugarea unei părțicele din Pâinea Euharistică în potir - era un obicei relativ vechi, menționat în omiliile lui Teodor al Mopsuestiei din secolul al IV-lea, **împărtășirea credincioșilor în secolele următoare se făcea în continuare separat cu cele două Specii euharistice - așa cum se face astăzi împărtășirea clericilor**” (USS:164);

„Inițial **preotul punea/dădea sfântul trup în palma credinciosului** care se împărtășea și **diaconul îi întindea potirul**⁴⁹. Toți deci se împărtășeau așa cum se împărtășesc astăzi diaconii sau preoții coliturghisitori dacă este liturghie arhierescă” (IFL:48);

„Deoarece știm că Sfânta Împărtășanie se dădea poporului în modul în care se împărtășesc astăzi preoții sau, mai ales, diaconii - **adică preotul dădea credincioșilor în mâna dreaptă Sfântul Trup și, după ce-l consumau, le oferea Sfântul Potir și beau direct din acesta...**” (FDI:191);

„**Primirea sfântului trup în mână și împărtășirea din sfântul potir** au rămas astăzi un privilegiu numai al clericilor (...). Vechea practică a împărtășirii poporului în același fel ca și clericii se găsește atestată de documente în tot cursul primelor șapte secole” (PVB:116);

„În toate Bisericile creștine locale din primele șase-șapte veacuri, uzul linguriței este necunoscut. Împărtășirea laicilor se făcea pe atunci cum se face pînă azi împărtășirea clericilor: **în unele părți li se dădea de către preot Sf. Trup în palma dreaptă, încrucișată peste palma stîngă, apoi sorbea Sf. Sînge direct din sf. potir, oferit de către diacon. În alte părți, Sf. Trup se dădea credincioșilor în palmă, fiind deja îmbibat cu Sf. Sînge, încît sf. potir nu mai era oferit laicilor**, așa cum se procedează încă la armeni⁵⁰. Chiar Sf. Ioan Gură de Aur, în omiliile sale, ne lasă să înțelegem că și pe timpul său era în vigoare

⁴⁹ Vezi și PVL:326.

⁵⁰ Vezi și ZBL:169-170; o practică similară întâlnim și la romano-catolici; vezi EKE:160: „Alla comunione sotto le due specie il regolamento romano attuale offre due soluzioni: o i fedeli bevono dal calice **oppure il sacerdote immerge il santo corpo nel santo sangue e così lo prge ai fedeli**” și LRO:73: „b) Cei care se împărtășesc se apropie unul de altul, fac cuvenitul gest de venerație și se opresc în picioare în fața celebrantului, ținînd tăvița sub bărbie; **celebrantul înmoaie parțial ostia în potir și, ridicînd-o, spune: Trupul și Sîngele lui Cristos. Cel care se împărtășește răspunde: Amin și primește de la celebrant Euharistia**; după aceea se întoarce la locul său. (...) b) Cei care se împărtășesc se apropie unul de altul, fac cuvenitul gest de venerație și se opresc în fața celebrantului ținînd tăvița sub bărbie; **celebrantul înmoaie parțial ostia în potir și, ridicînd-o, spune: Trupul și Sîngele lui Cristos. Cel care se împărtășește răspunde: Amin, primește de la celebrant Euharistia și se întoarce la locul său**”.

același mod de împărtășire a laicilor, dându-li-se Sf. Trup în palmă. Spre sfârșitul secolului al VII-lea, Sinodul trulan (quinisext, 692), în can. 101, caută să mențină vechiul uz, osîndind pe cei ce, «în loc de mînă, pregătesc oarecari vase de aur, sau din altă materie, pentru primirea dumnezeiescul Dar...»⁵¹. Chiar în secolul al VIII-lea, Sf. Ioan Damaschinul recomandă ca, «încrucșișînd palmele, să primim trupul Celui Răstignit»⁵². Tot pe atunci, patriarhul Gherman al Constantinopolului vorbește și el despre λαβίς, dar aci termenul nu indică instrumentul numit astăzi *linguriță*, ci cleștele format de degetele mîinii preotului care ținea trupul lui Hristos, «cărbonele dumnezeiesc», oferindu-l credincioșilor spre curățirea păcatelor lor” (EBL:595-596);

„Totuși în vremea Sinodului Trulan, aceste vase deveniseră un semn de laudă din partea celor bogați, în comparație cu **săracii** care în sărăcia lor, **primeau Sfântul Trup în mână**” (USS:134);

„Avem mărturii istorico-liturgice și arheologice clare care arată că în primele veacuri creștine *lingurița* nu era întrebuințată în cult, căci împărtășirea mirenilor se făcea într-un mod asemănător cu al clericilor: **preotul dădea Sfântul Trup în mâna fiecărui credincios și acesta se împărtășea singur, iar diaconul ținea Sfântul Potir și fiecare se apropia și sorbea din Potir**, cum fac și astăzi clericii⁵³. **În alte părți, Sfântul Trup deja îmbibat în Sfântul Sânge se dădea credincioșilor direct în gură și mai rar în palmă, încât Potirul nu mai era oferit laicilor**, așa cum se procedează și astăzi la armeni. Nu se știe însă cât a durat această practică, căci informațiile sunt confuze și uneori controversate” (PPL:364-365);

„E vorba de ceea ce urmează după vorbele «Luați, mâncați...». E lămurit că prin aceste vorbe noi suntem chemați la o cină, în timpul căreia **primim într-adevăr pe Hristos în mâinile noastre**, Îl punem în gură, Îl amestecăm cu toată ființa noastră, Îl răspândim în tot trupul nostru și Îl lăsăm apoi în vinele noastre” (CDVH:133);

„Care anume sunt cauzele sfințirii? Oare faptul de a avea un corp? de a alerga pe picioare la Masă (Sfânta Euharistie, n.n.)? **de a lua în mâini Sfintele? de a le primi în gură și a le mânca și bea?** Nicidecum” (SNCE:322, 424);

„În primul rând, **practica împărtășirii laicilor sub ambele forme, fiecare fiind distribuită separat, exista, din câte putem vedea, de multă vreme**” (USS:165-166);

„Preoții și diaconii au păstrat vechiul mod al sfinteii împărtășiri, care era valabil în Biserica Veche și pentru credincioși. Adică, se împărtășeau mai întâi cu Sfântul Trup și mai apoi cu Sfântul Sânge, direct din Sfântul Potir” (FDI:195);

„Conform practicii vechi a Bisericii, **preoții slujitori, ca și mirenii, se împărtășeau o singură dată din Potir**” (FDI:197);

„Până prin secolul al VII-lea, *lingurița* nu se întrebuința, ci **împărtășirea credincioșilor se făcea separat**, așa cum se face împărtășirea clericilor, **adică li se dă mai întâi o păticeică din Sfântul Trup, apoi sorbeau direct din Sfântul potir, Sfântul Sânge**” (PNTÎ:122);

„În Bisericele Catolice de rit bizantin sau ale uniților, există tendința întoarcerii la practica de a da Sfântul Trup înmuiat în Sfântul Sânge, înlăturând *lingurița*, din dorința de a imita Biserica Romano-Catolică în care se mai întrebuințează uneori această formă” (PNTÎ:123);

⁵¹ Vezi și NMC:487.

⁵² CDVH:133, nota 72: „Sf. Ioan Damaschin spune (*Dogmatica*, IV, 13, trad. cit., p. 314): «Încrucșișînd palmele, să primim trupul Celui răstignit»”.

⁵³ Vezi și VCL:4.

„Se folosește denumirea de *clește* (pentru linguriță, n.n.), pentru că **la început preotul dădea împărtașania cu mâna, unind ca un clește cele două degete cu care lua pâinea umezită cu vin și o dădea credinciosului în gură**” (EEBD:261).

c) *cauzele care au dus la ieșirea din uz a practicii primare și a unora din practicile „adiacente”*:

„«Pe timpul acestui sinod» [Trulan, 692, n.n.], - zice Valsamon în comentarul acestui canon [101, n.n.], - **«unii dintre oamenii bogați, disprețuind pe cei săraci, pregăteau vase (*δοχεῖα*) din aur sau din altceva similar și sub pretext de evlavie și frică de Dumnezeu în loc de mână se foloseau de aceste vase pentru primirea preacuratului corp al Domnului, Dumnezeului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos la vremea sfintei împărtașiri. Se poate că la început unii făceau acest lucru chiar din evlavie, fiind de credința că mâna care atinge unele lucruri nepotrivite și nevrednice, nu este vrednică să se atingă de corpul lui Hristos. În cursul timpului însă evlavia aceasta s'a schimbat în detrimentul sufletului, deoarece ceice făceau acest lucru, își arătau precăderea față de cei săraci și vanitatea lor. Și deoarece Părinților acestui sinod acest lucru li s'a părut mobil al multor sminteli, au emis canonul prezent»**” (NMC:487);

„El este justificat [uzul linguriței, n.n.] de faptul că, de multe ori, prin împărtașirea laicilor în același mod ca și la clerici, se întâmpla ca, **din neglijența clericilor slujitori ori a credincioșilor care se împărtașeau, să cadă pe jos fărîmituri din Sf. Trup ori picături din Sf. Sânge**; ori, ceea ce era și mai grav, **unii dintre credincioși păstrau Sf. Trup care li se dădea în palmă, ori o parte din el, pentru a-l folosi în afară, în scopuri nepioase, sau pentru a-l da celor nevrednici de Sfintele Taine**. Dar punându-se în linguriță, atât Sf. Trup cât și Sf. Sânge, care este consumat îndată de către cei care se împărtașesc, se evită astfel de neajunsuri” (EBL:596-597);

„Inițial preotul punea/dădea sfântul trup în palma credinciosului care se împărtașea și diaconul îi întindea potirul⁵⁴. Toți deci se împărtașeau așa cum se împărtașesc astăzi diaconii sau preoții coliturghisitori dacă este liturghie arhierescă. **Acest lucru necesita mult timp, prezenta pericole, în special împărtașirea direct din potir, și nu ar fi fost posibil să se facă doar de către preot**” (IFL:48-49);

„Se pare totuși că în secolul al VIII-lea, prin zona Antiohiei, s-a considerat de cuviință a se introduce lingurița, pentru a evita o posibilă profanare a Sfintelor Taine, care putea să se întâmple atât din neglijența mirenilor, cât și a slujitorilor. Erau cazuri când **unii dintre credincioșii mireni duceau pe ascuns Sfântul Trup prietenilor sau rudeniilor lor opriți de la Sfânta Împărtașanie sau, ceea ce era și mai grav, foloseau Sfântul Trup în scopuri meschine**” (PPL:367);

„În niciun caz nu este clar când și de ce a fost abandonată tradiția inițială de a primi Sfintele Taine în chip separat, în mâinile credincioșilor, în favoarea administrării acestora cu o linguriță de împărtașire” (RTL:2 și RTLA:209-210);

„Din secolul al VII-lea, vechea tradiției a împărtașirii în mână începe să se destrame, întrucât, în unele zone atât din Răsărit cât și din Apus, practica intinției începe să se răspândească pentru împărtașirea laicilor. Începând cu secolul al IX-lea, descoperim în ritul bizantin dovezi ale aceluiași proces” (RTL:42 și RTLA:238);

„Se folosește denumirea de *clește* (pentru linguriță, n.n.), pentru că la început preotul dădea împărtașania cu mâna, unind ca un clește cele două degete cu care lua pâinea umezită

⁵⁴ Vezi și PVL:326.

cu vin și o dădea credinciosului în gură. **Lingurița a înlocuit acest procedeu spre a se împiedica sfărâmarea și risipirea Sf. Trup și Sânge**” (EEBD:261).

II. practica actuală a împărtășirii poporului cu lingurița, uzanță care coboară până în sec. al IV-lea

a) premisele care au dus la apariția practicii:

„Spre deosebire de cleri, care, precum am văzut, iau spre împărtășire, separat, mai întâi Trupul Domnului în mână și apoi scumpul Său Sânge din Potir, **laicii sunt împărtășiiți cu amândouă deodată, cu ajutorul linguriței**. Pentru motivarea acestor practici deosebite s-a căutat explicarea prin analogie cu faptul că, la Cinea ce de Taină, Sfinții Apostoli au primit de la Mântuitorul mai întâi Trupul Său sub forma pâinii și apoi Sfântul Sânge sub forma vinului, **pe când poporului i-a arătat pe cruce, la un loc, atât Trupul cât și Sângele ce a curs din El**” (PVL:325);

„Primirea sfântului trup în mână și împărtășirea din sfântul potir au rămas astăzi un privilegiu numai al clericilor, **poporul fiind împărtășit cu lingurița. Când și de cine a fost inaugurat acest obicei, nu se poate stabili**. Vechea practică a împărtășirii poporului în același fel ca și clericii se găsește atestată de documente în tot cursul primelor șapte secole. **Se pare însă că spre finele secolului al optulea apăruse lingurița la împărtășire în biserica Siriei**” (PVB:116);

„În tot cazul, **introducerea linguriții în ritualul împărtășirii trebuie pusă în corelație pe de o parte cu inaugurarea ceremonialului unirii sau amestecării sfintelor Taine în potir, iar pe de alta cu preocuparea bisericii de a înlătura cazurile de profanarea sfintei Euharistii prin primirea în mâini necurate sau prin întrebuițarea ei în scopuri superstițioase**” (PVB:116);

„**Se pare că lingurița s-a introdus pentru a curma unele abuzuri sau neglijențe ale clericilor și credincioșilor față de Sfânta Împărtășanie**. Primind Sfântul Trup în mâna dreaptă așezată pe cea stângă, în formă de cruce, uneori chiar Sfântul Trup înmuiat în Sfântul Sânge, se întâmpla adesea ca, din neglijență, să cadă pe jos fărâmituri din Sfântul Trup ori picături din Sfântul Sânge. La aceasta s-a adăugat un lucru și mai grav și anume acela că unii credincioși păstrau Sfântul Trup sau părți din el pentru al folosi în scopuri și practici nepioase «păgâne și superstițioase», sau pentru a-l da celor nevrednici. Pentru a curma astfel de stări și a fi sigură că cel ce L-a primit L-a consumat, Biserica a introdus uzul linguriței” (PNTÎ:122-123);

„Dacă la început, credincioșii primeau direct în palmă o bucată de pâine sfințită, pe care unii o foloseau și în alte scopuri, apoi sorbeau direct din potir, **pentru a se înlătura abuzurile și profanările la care se putea supune Sfânta Împărtășanie, s-a introdus lingurița pentru a da direct în gură amândouă materiile care alcătuiesc Sfânta Împărtășanie**, în cantități, firește, mici” (PNTI:354).

b) *practica în sine (cu oarecare particularități) și evoluția acesteia de-a lungul timpului:*

„**Linguriță** (λαβίς, ἡ - *lavis* = clește; κολιάρτον, τό - *colialtron*; lat. *cochlear* sau *cochleare* = lingură pentru lichide) - ca obiect de cult, este o linguriță de aur sau argint, având la capătul mânerului o cruciuliță; **această linguriță se întrebuițează la împărtășirea credincioșilor cu Sf. Trup și Sânge, amestecate în Sf. Potir**” (EEBD:261);

„**Acest odor liturgic [lingurița, n.n.] se crede a fi introdus în altar de Ioan Hrisostom...**” (BCT:445);

„Unii autori mai vechi, exagerat de imaginativi, au susținut că Ioan Gură de Aur a introdus lingurița de împărtășire din cauza femeii înșelătoare macedonene, din povestea minunii relatată de Sozomen, în *Istoria Bisericii*, VIII, 5.4-6” (RTL:4 și RTLA:211);

„În același scop se întrebuințează lingurița și în riturile liturgice ale unora dintre Bisericele orientale necalcedoniene, și anume: la copti (ortodocși și uniți), la etiopieni și la sirienii occidentali (iacobiți)⁵⁵. De aci, unii liturgiști mai vechi au dedus că uzul linguriței în ritul euharistic bizantin ar data dinainte de sinodul al IV-lea ecumenic (Calcedon, 451), crezându-se că Bisericele necalcedoniene de mai sus l-ar fi avut dinainte de despărțirea lor de Constantinopol și că el, potrivit unei informații a istoricului Nichifor Calist din sec. XIV, ar fi fost introdus de Sf. Ioan Gură de Aur” (EBL:595);

„O primă mărturie clară despre folosirea linguriței pentru împărtășirea mirenilor o avem de la Anastasie Sinaitul († după anul 700), dar aceasta reprezintă o tradiție locală care nu se știe în ce măsură era generalizată, așa cum putem observa și din cele expuse mai sus. O altă mărturie o avem din comentariul liturgic al lui Pseudo-Sofronie al Ierusalimului (secolele al XI-lea – al XII-lea). (...). În concluzie putem spune că lingurița a apărut în secolele al VIII-lea-al IX-lea, mai întâi în Antiohia și Ierusalim, iar mai apoi s-a generalizat, în secolele al XI-lea – al XII-lea, în tot Răsăritul Ortodox, fiind împrumutată chiar și de unele rituri necalcedoniene” (PPL:367-368);

„În ciuda tonului său polemic, Humbert este bine informat, oferind mărturii perfect clare că, până la mijlocul secolului XI, bizantinii din Biserica greacă ofereau împărtășania laicilor în felul în care o fac astăzi, cu o linguriță, prin intincție, în timp ce romanii, pentru moment cel puțin, rămăseseră credincioși tradiției vechi universale, a împărtășirii sub ambele forme în mod separat, laicii primind mai întâi pâinea și apoi bând din potir” (RTL:26 și RTLA:226);

„În timpurile cele vechi primiau credincioșii corpul lui Christos, udat cu sf. sânge pe palmă; sau corpul lui Christos îl primiau credincioșii pe palmă, iară sângele îl bea din potir. Mai târziu se introduse modul împărtășirii cu lingurița, însă când și de cine se introduse acest mod de împărtășire nu se poate constata din istorie cu precizie” (VMT:226);

„Ion Damascen (De fide, lib. 4, cap. 17), German în *Mystagogia* sa, cum și Balsamon în comentariul canonului 101 al sinodului VI ecumenic, vorbesc cu îndestulare de întrebuințarea linguriței în împărtășirea euharistică” (BCT:445);

„Cum însă la sfârșitul acestui scurt tratat [*Despre Dumnezeiasca Liturgie*, opuscul atribuit Sfântului Ioan Postitorul, patriarhul Constantinopolului († 595), n.n.] se vorbește de împărtășirea cu lingurița (λαβίς) - uz care s-a generalizat în ritul liturgic bizantin abia după Sinodul trulan (692), deci la cel puțin un secol după Sf. Ioan Postitorul...” (EBE:144);

„Uzul linguriței a fost introdus destul de timpuriu. Îl întâlnim și la unii dintre creștinii vechi orientali, cum ar fi coptii ortodocși și uniți, etiopienii și sirienii iacobiți, care, după unii liturgiști, l-au împrumutat de la Bisericele Ortodoxe de rit bizantin” (PNTI:122);

„În secolul al IX-lea (!), canonul 10 al Sinodului local I-II de la Constantinopol, din anul 861, enumeră și lingurița între vasele liturgice, când uzul acesteia s-a generalizat” (PNTI:122)⁵⁶;

„Primul care ne dă mărturii despre întrebuințarea linguriței în ritul liturgic euharistic este Pseudo (!)-Sofronie, patriarhul Ierusalimului, în *Tâlcuirea sa liturgică*

⁵⁵ Vezi și PPL:368 și ZBL:232-233 (conține o prezentare detaliată).

⁵⁶ PNTI:397: „Canonul 10 al Sinodului local de la Constantinopol, din anul 861, enumeră și lingurița între vasele liturgice, când uzul acesteia s-a generalizat”.

(sec. XII-XIII), căreia îi descrie și simbolismul. Ea închipuie cleștele cu care serafimul, în viziunea proorocului Isaia (cap. 6, 6-7), a luat cărbunele de foc, pe care, din porunca lui Dumnezeu, l-a pus în gura proorocului, ca semn al curățirii lui de păcate și al misiunii lui profetice. Întrucât însă cărbunele cresc simbolizează pe Hristos Cel euharistic, lingurița cu care se dă Sfântul Trup și Sângele lui Hristos, reprezintă pe Maica Domnului care a purtat în pântece pe Hristos, pâinea cea cerească” (PNTÎ:123);

„Lingurița, care se folosește pentru oferirea sfintei împărtășanii credincioșilor sub ambele forme [Trup și Sânge, n.n.] în același timp⁵⁷. **Inițial a fost introdusă pentru împărtășirea bolnavilor și a pruncilor, iar mai pe urmă s-a generalizat din motive practice⁵⁸, în mod evident, când a început din pricina nevoii să slujească preotul singur fără diacon**” (IFL:48);

„Până la mijlocul secolului al XI-lea, practica curentă a împărtășirii în ambele forme prin intincție, cu lingurița, devenise deja generală, însă nu devenise și universală. Unele surse arată că încă mai existau și alte moduri, diferite, de a o folosi. Potrivit patriarhului Mihail al II-lea (1143-1146), unii episcopi au continuat să dea împărtășania cu mâna (vezi, secțiunea B.II.5). Balsamon, de asemenea, indică faptul că nu toate bisericile abandonaseră vechiul obicei de a da credincioșilor sfintele daruri separat și în mână (vezi, secțiunea B.II.6)” (RTL:43 și RTLA:238);

„Singurul lucru propriu celor ce viețuiesc în trup și nu este în cei ce au plecat de aici e faptul că aici și cei nevrednici de Taine par sfințiți pentru că **primesc Darurile în gură**” (SNCE:325, 428);

„Apoi preotul, urmând obișnuita rânduială liturgică, se poate împărtăși el însuși atât din Pâine cât și din Potir (la Liturghia Darurilor mai înainte Sfințite, n.n.), și **să îi împărtășească și pe ceilalți**: pe clericii din altar - în chipul obișnuit, iar pe laici - cu ajutorul linguriței” (USS:170-171);

„Specialiștii în Liturgică afirmă că lingurița a apărut în secolele al VIII-lea și al IX-lea, mai întâi în Antiohia și Ierusalim, iar mai apoi s-a generalizat, în secolele al XI-lea și al XII-lea, în tot Răsăritul Ortodox, fiind împrumutată chiar și de unele rituri nealcedoniene. **Abia din secolul al XII-lea și mai târziu toate izvoarele vorbesc despre folosirea linguriței pentru împărtășirea mirenilor și a clerului inferior. Singura excepție în Răsărit o reprezentau împărații/domnitorii/țarii/regii (unși), care nu se împărtășeau cu lingurița, ci ca și clericii, luând Sfântul Trup în mână și sorbind din Potir. În Apus, în ciuda unor ipoteze, lingurița nu a fost folosită niciodată pentru împărtășirea mirenilor, mai ales că romano-catolicii deja de mult timp nu împărtășesc mireni cu Sfântul Sânge, ci numai cu Sfântul Trup sub formă de azimă**” (VCL:4)⁵⁹;

„În vremurile mai târzii, însă, când **modul împărtășirii bolnavilor, adică cel cu lingurița, s-a extins la toți credincioșii...**” (FDI:191);

„Când se împărtășesc bolnavii, se pun câteva firimituri din această Sfântă Împărtășanie (pregătită în Joia Patimilor, n.n.) într-o linguriță peste care se tornă puțin vin, agheasmă sau apă curată pentru a putea fi înghițită” (PNTI:525);

„Aceștia (clericilor, n.n.) li se dă Sfânta Împărtășanie cu lingurița, doar în caz de boală care-i împiedică să se împărtășească la vremea Sfintei Liturghii în modul de mai sus, sau dacă tot din pricină de boală sau de bătrânețe, se află de față la Sfânta Liturghie, dar în

⁵⁷ Vezi și FDII:85.

⁵⁸ Vezi și FDI:191, 196.

⁵⁹ Vezi și PPL:367-368.

neputința de a se împărtăși singuri sau există primejdia să provoace vreo stricăciune. Și în situația aceasta se aplică din nou practica veche a Bisericii față de cei bolnavi, cărora li se dădea Sfânta Împărtășanie cu lingurița, și care, în cele din urmă, s-a impus pentru toți credincioșii” (FDI:196);

„«Împărtășirea euharistică a credincioșilor la Sfânta Liturghie cu aceeași linguriță, deși nu este reglementată canonic de vreun Sinod Ortodox, totuși, în Ortodoxie, aceasta este o practică de aproape nouă secole. Prin urmare, această practică nu poate fi schimbată nici în timp de pandemie...»” (VCL:6);

„Dar în timpul Cuminecării, când se împărtășesc, preoții n-au nicio deosebire față de laici sau monahi, decât numai aceea că preoții îi împărtășesc și pe alții, iar laicii se împărtășesc de la ei; și că preoții se împărtășesc în altar și în chip nemijlocit, fără linguriță, iar laicii și monahii în afara altarului și în chip mijlocit cu sfânta linguriță. Iar că acest lucru e adevărat și preoții n-au nicio deosebire față de mireni în ce privește Cuminecarea, martor e dumnezeiescul Hrisostom care spune: «Ne-a născut un singur Părinte, am dezlegat toți durerile aceleiași maici [în Botez], ni s-a dat tuturor aceeași băutură; mai mult, nu numai aceeași băutură, ci și din același pahar; căci tatăl, vrând să ne ducă la afecțiune, a născocit și acest meșteșug, făcându-ne pe toți să bem dintr-un singur pahar, care e un semn al unei iubiri intense»” (IIC:244).

c) cauze care au dus la discuții și controverse aprinse pe tema folosirii linguriței:

„Semnalăm, de asemenea, obiceiul mai nou, din unele Biserici ortodoxe autocefale, de a se întrebuița mai multe lingurițe, sterilizate succesiv, la împărtășirea credincioșilor, din pricina refuzului unora de a se împărtăși cu lingurița comună, obicei care a dat naștere, atât în Biserica din Elada cât și în cea românească, la unele aprinse controverse și discuții” (EBL:597);

„A doua problemă pe care aș dori să o aduc în discuție este cea legată de folosirea aceleiași lingurițe pentru toți credincioșii care se împărtășesc în același timp și din același potir. Ea a mai fost sesizată în unele articole și publicații, au fost unele atenționări și din partea unor asociații sau instituții de sănătate care au socotit că nu este indicat să împărtășim credincioșii cu aceeași linguriță, pentru a nu transmite boli contagioase sau molipsitoare, iar răspunsurile au fost diferite. Ceea ce trebuie spus din capul locului este că noi nu putem administra Taina Sfintei Împărtășanii decât în modul tradițional practicat de Biserică cel puțin din secolul al IX-lea, adică cu lingurița” (PNTÎ:122);

„În Bisericele Ortodoxe de rit bizantin și cele nealcedoniene menționate mai sus, a rămas obiceiul folosirii linguriței la Sfânta Împărtășanie. A existat doar în Biserica Eladei și în cea românească tendința unor clerici de a folosi succesiv lingurițe sterilizate la împărtășirea credincioșilor, pe motiv că unii dintre aceștia refuză să se împărtășească cu lingurița comună, dar această practică nu a fost acceptată, ci foarte dur criticată și ea nu trebuie nicicum încurajată. Întrebuițarea lingurițelor sterilizate sau a celor aduse special de credincioși de acasă, așa cum se mai întâmplă și azi, nu trebuie în niciun chip acceptată. Ea presupune o necinstire a Sfintei Împărtășanii și lipsă de credință în puterea ei dumnezeiască. Nu știu să se fi pomenit vreodată de copii înecați, îmbolnăviți sau răciți din baia botezului, chiar și când el se săvârșea cu apă rece sau la copcă de gheață, și nici de persoane îmbolnăvite sau contaminate de la Sfânta Împărtășanie. Cel care se teme de asemenea boli și contaminări ar fi mai bine să nu se prezinte la Sfânta Împărtășanie decât să pretindă o împărtășire cu linguriță separată. Cine ne spune nouă că lingurița adusă de el de acasă nu poate fi periculoasă sau contaminată și cine ne asigură că ea a fost sau este sterilizată? De aceea, nu trebuie să acceptăm asemenea practici. Ceea ce am putea sugera,

pentru a menaja sensibilitățile unor credincioși mai scrupuloși sau de-a dreptul speriați de contaminare sau pentru a păstra cât de cât o minimă igienă a actului împărtășirii, ar fi să folosim un sistem mai practic de împărtășire, observat în Biserica Ortodoxă a Siriei și în cea Ortodoxă Rusă. În Biserica Siriei, clericul, cu o linguriță cu coadă mai lungă, împărtășește credinciosul fără ca acesta să atingă lingurița, ținând gura larg deschisă. Același lucru se observă și în Biserica Rusiei, unde credincioșii țin mâinile încrucișate pe piept și gura larg deschisă, iar clericul răstoarnă lingurița cu Sfânta Împărtășanie. Se cuvine totuși ca după fiecare împărtășanie a credincioșilor să ștergem lingurița pe un procovăț sau ștergar curat, așa cum ne ștergem noi, clericii și credincioșii, pe buze, după ce primim Sfântul Sânge, sau ștergem marginea potirului atunci când ne împărtășim, prin sorbire din el” (PNTI:123-124);

„Ca și în cazul împărtășirii credincioșilor cu aceeași linguriță, fără ca aceasta să îi contamineze cu diferite boli, la fel la săvârșirea Botezului nu se poate pune problema unei infectări sau îmbolnăviri” (PNTI:408-409);

„De asemenea, se mai întâlnește la unii slujitori practica de a împărtăși credincioșii cu lingurițele pe care unii dintre aceștia le aduc de acasă în mod special, pentru a nu se contamina de diferite boli pe care le-ar contacta de la alți credincioși, împărtășindu-se cu aceeași linguriță. Alți preoți folosesc un set de lingurițe dezinfectate pentru a împărtăși pe fiecare credincios cu lingurița proprie, tot din același motiv, adică teama de contaminare. Fiecare însă din aceste două modalități de a împărtăși pe fiecare credincios sunt de neconceput, întrucât ele constituie o dovadă a disprețului față de Sfânta Împărtășanie și a necredinței în realitatea Trupului și a Sângelui Mântuitorului din Sfânta Împărtășanie pe care o mărturisim ca adevăr fundamental de credință și Taină absolut indiscesabilă pentru mântuire. Cine se îndoiește de realitatea Trupului și a Sângelui Mântuitorului se teme de contaminare; cine crede în Sfânta Împărtășanie nu se teme de așa ceva. Oricum practicile nu trebuie îngăduite sau încurajate acolo unde există” (PNTII:293);

„Și una și alta din aceste temeri (legate de Botez, n.n.) sunt absolut neîntemeiate, căci, din apa sfințită, ca și de la primirea Sfintei Împărtășanii din același potir și cu aceeași linguriță, nu s-a contaminat nimeni. Practica de peste două mii de ani de existență a Bisericii nu înregistrează cazuri de îmbolnăviri din Botez, de răceală sau de contactare a unei boli de piele, ca și transmiterea vreunei boli prin folosirea aceleiași lingurițe. Dacă noi credem în sfințenia Sfintei Împărtășanii, ca Trup și Sânge al Mântuitorului, la fel credem și în apa de la Botez sau în agheasmă, în general, care ne aduce tămăduire și nu îmbolnăvire sau contaminare” (PNTII:338);

„În spațiul românesc, au fost cazuri în care s-a ajuns până în instanță pe speța administrării Sfintei Euharistii în perioadă de pandemie. Acest fapt arată că există în societatea românească opinii din ce în ce mai ostile și mai agresive mesajului Bisericii: «Parchetul de pe lângă Judecătoria Cluj-Napoca a clasat cauza privind împărtășania cu o singură linguriță de la Catedrala Mitropolitană, concluzionând că împărtășirea mai multor persoane cu aceeași linguriță nu a condus la îmbolnăvirea vreunei persoane cu coronavirusul SARS-CoV-2» este titlul unui articol de presă care face referire la o situație de acest fel. Argumentată și curajoasă este, în acest caz, ordonanța procurorului care a analizat dosarul și modul în care acesta a înțeles practica Bisericii de două mii de ani. În ordonanță, se aduc următoarele argumente, conform articolului de presă amintit mai sus: «modalitatea de lucru (n.a. practica de a împărtăși cu o singură linguriță) este atestată de practica veche a Bisericii și este asumată de către toate Bisericile Ortodoxe din întreaga lume, fiind protejată atât prin dispoziții cuprinse în legislația națională în vigoare (art. 2 alin. 1 și 2 din Legea nr. 489/2006 privind libertatea religioasă și regimul general al

cultelor; art. 45 din Statutul pentru organizarea și funcționarea Bisericii Ortodoxe Române, aprobat prin Hotărârea Guvernului nr. 53 din 16 ianuarie 2008), cât și de prevederile suprastatale (art. 9 alin. 1 din Convenția europeană a Drepturilor Omului, precum și Protocoalele nr. 11 și 14 la acest act). Potrivit prevederilor Convenției europene a drepturilor omului, libertatea de gândire, de conștiință și de religie sunt consfințite, iar orice persoană are dreptul de a-și manifesta religia sau convingerea în mod individual sau colectiv, în public sau în particular, prin îndeplinirea ritualurilor specifice cultului» (VCL:7);

„Surprinzătoare este și atitudinea instituțiilor statului român față de participarea credincioșilor la slujbele religioase și împărtășirea lor cu Trupul și Sângele lui Hristos. INSP (Institutul Național de Sănătate Publică) nu s-a sfiit să dea recomandări cu privire la anumite activități în locașurile de cult, fără a avea, însă, competențe teologice, încalcând, de facto, autonomia fiecărui cult de a-și organiza propriile practici religioase: «1. Se va evita atingerea sau sărutarea obiectelor sacre de cult, în locul acestor gesturi rituale se va indica îngenuncherea sau înclinarea; 2. Binecuvântarea se va oferi/primi de la o distanță de cel puțin 1 m; 3. Se va evita oferirea/primirea împărtășaniei în condițiile în care nu se pot asigura lingurițe și pahare de unică folosință; 4. Se vor dezinfecta periodic, o dată la 4 ore, obiectele frecvent atinse: mânerul ușilor, obiectele de cult, icoanele, suprafețele; 5. Slujbele se vor oficia de către slujitorii bisericești/religioși, numai în aer liber cu menținerea distanței între persoane; 6. Nu se recomandă organizarea de pelerinaje sau călătorii religioase» (VCL:7-8);

„...În timpul stării de urgență, iar mai apoi în starea de alertă, Biserica Ortodoxă Română a oprit preoții de la a mai împărtăși enoriașii. Mici excepții au mai fost, dar, per total, măsura a fost respectată. Apoi lucrurile au revenit la firescul lor. **A refuzat cu fermitate ideea utilizării lingurițelor de unică folosință, motivând că nu se cade să schimbi reguli liturgice vechi de sute de ani**» (VCL:11-12);

„Astfel, Arhiepiscopul Iov de Telmesos, Reprezentantul Permanent al Patriarhiei Ecumenice la Consiliul Mondial al Bisericilor, afirma: «**lingurița nu a fost niciodată o problemă de credință, ci doar un instrument folosit pentru distribuirea Euharistiei**. Fie ca provocările cu care ne confruntăm acum în participarea noastră la comuniunea sfântă din cauza principiilor igienice de <distanțare socială> să fie oportunitatea de a lua în considerare și de a reflecta asupra importanței Euharistiei pentru viața noastră spirituală, precum și pentru comuniunea Bisericii în constituirea singurului! trup al lui Hristos făcând parte din aceeași pâine și din potirul comun» (VCL:14);

„Patriarhia Moscovei și a întregii Rusii nu s-a confruntat cu imposibilitatea săvârșirii slujbelor fără credincioși, astfel că a dezvoltat noi reguli pentru a stopa răspândirea coronavirusului în timpul slujbelor religioase. Ca parte a noilor măsuri de siguranță adoptate de Sfântul Sinod în data de 17 martie 2020, **lingurițele utilizate pentru împărtășanie trebuie șterse cu o cârpă îmbibată cu alcool și scufundate în apă. Arhiepiscopia Moscovei a introdus, de asemenea, pahare de unică folosință pentru zapivka (vin diluat cu apă consumat după comuniune), iar gurile enoriașilor vor fi șterse cu șervețele de hârtie care vor fi apoi arse. De asemenea, credincioșilor li s-a interzis să mai sărute potirul**. La sfârșitul serviciilor liturgice enoriașii nu vor mai săruta icoanele. Preoții au fost, de asemenea, solicitați să se abțină de a mai oferi mâna spre a fi sărutată» (VCL:14);

„Comunicatul Bisericii Ortodoxe Române din data de 17 iunie 2020 **nu mai aduce în discuție problematica dezinfectării linguriței**. Comunicatul din data de 22.03.2020 prevedea ca, **în cazul împărtășirii individuale, la casa celor bătrâni sau bolnavi, obiectele de cult folosite să fie dezinfectate atât înainte, cât și după utilizare**: «preotul [...] va folosi

doar o carte de cult și epitrahil, trusa liturgică pentru împărtășirea celor bolnavi, obiecte care vor fi atât anterior, cât și ulterior dezinfectate»” (VCL:15-16);

„O problemă destul de delicată este aceea că trebuie soluționate și neconcordanțele care apar între deciziile de receptare a hotărârilor sinodale ale unei biserici autocefale în eparhiile din componența acesteia. Un al doilea comunicat al Patriarhiei Ecumenice clarifică, pentru acele câteva persoane care au pervertit semnificația declarației inițiale, **că utilizarea mai multor lingurițe nu este «binecuvântată», ci este interzisă.** Al doilea punct al comunicatului afirmă în mod explicit **că împărtășirea în condiții normale, așa cum a fost, «predată de Sfinții Părinți», trebuie menținută.** Acest aspect este în totală contradicție cu reacția Arhiepiscopiei Ortodoxe a Americii care se află sub jurisdicția Patriarhiei Ecumenice, reacție transmisă după primul comunicat al Sfântului Sinod. Cel de-al doilea punct al comunicatului Patriarhiei Ecumenice precizează clar că sunt necesare două criterii pentru a exercita orice tip de iconomie în ceea ce privește Sfânta Împărtășanie. Primul este acela **că trebuie să existe o lege națională sau de stat specifică care să interzică Sfânta Împărtășanie.** Al doilea criteriu este că orice pogorământ se face numai cu binecuvântarea Bisericii Mame a Constantinopolului, și **că nu există o libertate a preoților în a aplica o rânduală de împărtășire după propria voință.** Se poate observa cu ușurință că Patriarhia Ecumenică este foarte categorică și mărturisește că, deși este posibil ca unii să fi pervertit primul comunicat în avantajul lor, aceasta nu lasă loc pentru negocieri” (VCL:16).

III. „practica împărtășirii private”, care s-a perpetuat, se pare, până către sfârșitul secolului al XVII-lea⁶⁰

a) premisele care au dus la apariția practicii:

„Apariția Liturghiei Darurilor Înaintesfînțite a fost pusă de către specialiști **pe seama practicii împărtășirii private cu Sfânta Pâine adusă acasă de la adunarea euharistică.** Atât Smirnov-Platanov cât și Malinovski erau de acord cu acest fapt. Ei datau apariția acestei tradiții în vremea apostolilor, în timp ce Sfântul Vasile cel Mare susține că acest obicei a apărut în vremea persecuțiilor⁶¹ [...] Tertulian vorbește despre împărtășirea privată ca despre un fenomen obișnuit, zilnic [...] Clement al Alexandriei spune că după frângerea Pâinii euharistice, oricărui credincios îi era îngăduit să ia câte o părticică acasă⁶². Practica împărtășirii private nu a dispărut nici după încheierea persecuțiilor. Dimpotrivă, Sfântul Vasile cel Mare era în favoarea acestei practici și i-a dat și un fundament teologic⁶³ [...] practica împărtășirii private s-a perpetuat și după Sinodul Trulan [...] Chiar și în veacul al XV-lea, Sfântul Simeon al Tesalonicului vorbește despre practica împărtășirii private printre monahi, care păstrau Sfintele Daruri într-un artoforion (ἐν τοξίῳ) [...] În plus, practica împărtășirii private s-a răspândit de la greci și la slavii din sud și în Biserica Rusească, unde s-a perpetuat până către sfârșitul secolului al XVII-lea” (USS:131, 132, 134 și 135);

⁶⁰ Cf. USS:135.

⁶¹ Vezi și „EPISTOLA 93. Către patriciana Chesaria, în legătură cu comuniunea cu Sfintele Taine. Scrisă în anul 372”, în SFÎNTUL VASILE CEL MARE, *Scrieri*. Partea a treia. *Despre Sfântul Duh. Corespondență (Epistole)*, traducere, introducere, note și indici de Preot Prof. Dr. Constantin Cornițescu și Preot Prof. Dr. Teodor Bodogae, în Colecția «Părinți și Scriitori Bisericești», nr. 12, EIBMBOR, București, 1988, pp. 269-270.

⁶² CAS:13: „Ca la euharistie; că, după cum este obiceiul, **unii împart euharistia și îngăduie fiecăruia din popor să-și ia partea lui. 2.** Căci conștiința este cel mai bun judecător pentru a primi sau a nu primi euharistia; iar temelia traică a conștiinței este viața dreaptă unită cu o învățătură bună”.

⁶³ Vezi și VME:269-270.

„Desigur că împărtășirea zilnică și hotărîrea de a primi zilnic sfîntul Trup și Sînge al lui Hristos e un lucru bun și folositor, căci El însuși o spune limpede «cel ce mănîncă trupul Meu și bea sîngele Meu are viață veșnică». [...] Faptul că **în vremurile persecuției unii erau nevoiți, în lipsa preotului sau a liturgului, să ia cu mîinile lor Împărtășania**, e de prisos să mai spunem că nu constituie nici o greșeală, pentru că altădată practica aceasta era întărită de o lungă obișnuință confirmată de faptele înseși” (VME:269-270);

„Totuși, împărtășirea cu o singură Specie euharistică (adică împărtășirea privată, n.n.) era o îndepărtare de la tradiția apostolică. **Era o practică apărută ca urmare a circumstanțelor excepționale ale vieții bisericești în perioada persecuțiilor**. Ulterior, când persecuțiile au încetat, a fost justificată prin vechimea sa” (USS:166);

„Euharistia li se trimitea și celor absenți. Mai mult, **creștinii luau și acasă Euharistia pentru a se împărtăși** fie în caz de necesitate (arestare, persecuție, călătorii, boală), fie din motive de evlavie: **Liturghia comunitară era duminicală, dar împărtășirea particulară era frecventă**” (IIC:61);

„Doar monahii, care apar acum (sec. IV, n.n.), continuă creștinismul integral al epocii apostolice, atât în practicile lui liturgice - Liturghii comunitare doar sîmbăta și duminica -, cât și în etosul lui ascetic și martiric - cu **împărtășiri private zilnice**” (IIC:61);

„În Biserica primară, când creștinii erau foarte puțini și foarte bine «testați», exista **practica administrării Sfintelor Daruri credincioșilor la sfîrșitul Sfintei Împărtășanii de Duminică pentru Împărtășirea lor zilnică particulară acasă**. Euharistia obștească și plină de bucurie a zilei Domnului a fost «extinsă» în totalitatea timpului și vieții omului [...] În Apus, acest lucru a condus la apariția Euharistiei zilnice - una din trăsăturile caracteristice tradiției liturgice și pietății apusene dar care, de asemenea, este izvorul unei transformări importante a înțelegerii intime asupra Euharistiei” (SPM:69);

„Am menționat deja că în Biserica primară există chiar **o practică a «auto-împărtășirii» particulare acasă**” (SPM:74);

„Avem mărturii foarte vechi că Sfintele Daruri erau purtate de către diaconi spre a-i împărtăși pe cei absenți, de asemenea și alte mărturii conform cărora **Sfînta Împărtășanie se păstra și în casele creștinilor și în chilile călugărilor, pentru ca să se împărtășească în fiecare zi, credincioșii, din Acestea**” (FDI:149);

„CANONUL 58 (Sinodul Trulan, an 692, n.n.): (MIRENII SĂ NU IA SINGURI SFÎNTA CUMINECĂTURĂ) În ființa de față a episcopului, sau a presbiterului, sau a diaconului, nici unul dintre cei care sînt rînduiți între laici, să nu-și dea lui însuși (să nu se împărtășească pe sine însuși cu) dumnezeieștile taine. Iar cel ce ar îndrăzni ceva de acest fel, să se afurisească pe o săptămînă, ca unul care lucrează (face) împotriva celor poruncite (statornicite), învățîndu-se de aici să nu cugete (despre sine) mai mult decît trebuie să cugete (Rom. 12, 3) (...) Canonul se referă la **o practică mai veche după care credincioșii laici, luîndu-și Sfînta Cuminecătură de la Biserică, o duceau acasă și se împărtășeau singuri**. De asemenea obișnuiau a face acest lucru chiar și în fața clerului. Din această practică se interzice numai a doua parte, adică practica, de a se împărtăși singuri credincioșii laici, chiar și în fața clerului sacramental, fie în biserică fie în afară de biserică. **Aceste practici au fost determinate de mai multe cauze, și anume de faptul că unii erau bolnavi, apoi și de faptul că! alții mergeau în călătorii îndepărtate, și în fine de faptul că mulți doreau a se împărtăși mai des decît puteau să vină la biserică**” (FCB:132).

b) practica în sine (cu oarecare particularități) și evoluția acesteia de-a lungul timpului:

„Desigur că împărtășirea zilnică și hotărîrea de a primi zilnic sfîntul Trup și Sînge al lui Hristos e un lucru bun și folositor, căci El însuși o spune limpede «cel ce mănîncă trupul Meu și bea sîngele Meu are viață veșnică». Cine se îndoiește că participarea continuă la viață n-ar fi același lucru cu a trăi pe mai multe planuri? [...] Faptul că **în vremurile persecuției unii erau nevoiți, în lipsa preotului sau a liturgului, să ia cu mîinile lor Împărtășania**, e de prisos să mai spunem că nu constituie nici o greșală, pentru că altădată practica aceasta era întărită de o lungă obișnuință confirmată de faptele înseși. **Toți călugării care locuiesc în pustie**, unde nu se găsește preot, **păstrează cuminecătura acasă la ei și o iau cu mîna lor proprie. La Alexandria și în Egipt, chiar și fiecare laic are în mod obișnuit Împărtășania la el acasă și se împărtășește singur cînd voiește**. Din clipa cînd preotul a săvîrșit jertfa și a împărțit-o, cel care a primit-o odată ca întreg, dacă participă la ea zilnic, trebuie să creadă pe bună dreptate că ia parte la ea și o primește din mîinile celui care i-a dat-o. Într-adevăr, **în Biserică preotul dă partea care i se cere, cel care o primește o păstrează cu toată libertatea și o duce la gură cu mîna lui proprie**. Aceasta vrea să spună că primește de la preot o singură pîrticică sau mai multe pîrticele dintr-odată” (VME:269-270);

„Sfîntul Grigorie Teologul, în cuvîntarea funerară adresată la înmormîntarea surorii sale Gorgonia, povestește cum ea s-a tîmăduit miraculos după ce **a luat Împărtășania cu mîna sa și s-a împărtășit [...]** În viața Sfintei Teoctista († 881) se spune că **ea a luat singură Împărtășania dintr-un vas**” (USS:133, 134);

„Un raționament simplu ne permite să concluzionăm că **împărtășirea privată se făcea cu o singură Specie euharistică - doar cu Sfînta Pîine**” (USS:165);

„În al doilea rînd, existau multe rezerve în privința păstrării Sfîntului Potir și, în al treilea rînd, **nu s-a păstrat nicio mărturie care să indice împărtășirea privată cu Sfîntul Vin adus acasă de la Euharistie**. Totuși, împărtășirea cu o singură Specie euharistică era o îndepărtare de la tradiția apostolică. Era o practică apărută ca urmare a circumstanțelor excepționale ale vieții bisericești în perioada persecuțiilor. Ulterior, cînd persecuțiile au încetat, a fost justificată prin vechimea sa. Împărtășirea cu o singură Specie, cu Sfînta Pîine, a ridicat cu siguranță întrebări în privința validității Tainei, tot așa cum ridică o problemă împărtășirea copiilor mici doar cu Sfîntul Sînge” (USS:166);

„Aceste două citate nu oferă nicio informație care să sugereze cum era păstrat și Sfîntul Sînge de către creștini în casele lor. Mai mult, istoria nu oferă nicio mărturie pentru existența la acea vreme a practicii îmbibării Sfintei Pîini cu Sfîntul Sînge din potirul euharistic. Dimpotrivă, o astfel de practică era interzisă, cel puțin în privința împărtășirii acasă, deoarece la Euharistie Sfintele Daruri erau date sub două forme, fiecare dintre ele fiind distribuită separat. Iar cînd luăm în calcul cuvintele lui Tertulian și ale Marelui Vasile citate mai sus, **privind împărtășirea Sfîntului Trup singuri, acasă, începem să înțelegem că originea Liturghiei Înaintesfințitelor stă în strînsă legătură cu împărtășirea cu Pîinea euharistică neîmbibată cu Sfîntul Sînge**. De asemenea, Tertulian ne oferă prima dovadă ce demonstrează legătura dintre **împărtășirea acasă, din propria mîna**, și post: «După ce a fost primit și păstrat Trupul Domnului, și una și alta sunt mîntuitoare: și participarea la sacrificiu și îndeplinirea datoriei [postului]»⁶⁴. Astfel, **înainte de a deveni o rînduială publică, împărtășirea cu Darurile Înaintesfințite reprezenta o rînduială de împărtășire privată, practică de credincioși la casele lor**” (USS:253-254);

⁶⁴ TDR:239: „După ce a fost primit și păstrat trupul Domnului și una și alta sînt mîntuitoare: și participarea la sacrificiu și îndeplinirea datoriei”.

„CANONUL 58 (Sinodul Trulan, an 692, n.n.): (MIRENII SĂ NU IA SINGURI SFÎNTA CUMINECĂTURĂ) În fața de față a episcopului, sau a presbiterului, sau a diaconului, nici unul dintre cei care sînt rînduiți între laici, să nu-și dea lui însuși (să nu se împărtășească pe sine însuși cu) dumnezeieștile taine. Iar cel ce ar îndrăzni ceva de acest fel, să se afurisească pe o săptămînă, ca unul care lucrează (face) împotriva celor poruncite (statornicite), învățîndu-se de aici să nu cugete (despre sine) mai mult decît trebuie să cugete (Rom. 12, 3) (...) Canonul se referă la **o practică mai veche după care credincioșii laici, luîndu-și Sfînta Cuminecătură de la Biserică, o duceau acasă și se împărtășeau singuri.** De asemenea obișnuiau a face acest lucru chiar și în fața clerului. Din această practică se interzice numai a doua parte, adică practica, de a se împărtăși singuri credincioșii laici, chiar și în fața clerului sacramental, fie în biserică fie în afară de biserică. Aceste practici au fost determinate de mai multe cauze, și anume de faptul că unii erau bolnavi, apoi și de faptul că! alții mergeau în călătorii îndepărtate, și în fine de faptul că mulți doreau a se împărtăși mai des decît puteau să vină la biserică. Relevăm că și canonul prezent prevede afurisirea temporală și cu termen, și anume, pe timp numai de o săptămînă. Chiar și acest fapt arată practica dese împărtășiri în vremea aceea” (FCB:132).

c) *cauzele care au dus la ieșirea din uz a practicii primare și a unora din practicile „adiacente”:*

„Aceleași motive care l-au inspirat pe Sever († 538, n.n.) să compună un *Octoih*, **l-au determinat să înlocuiască, în Postul Mare, împărtășirea privată de acasă, printr-o împărtășire obștească, în biserică**” (USS:164);

„Totuși, **împărtășirea cu o singură Specie euharistică⁶⁵ (adică împărtășirea privată, n.n.) era o îndepărtare de la tradiția apostolică.** Era o practică apărută ca urmare a circumstanțelor excepționale ale vieții bisericești în perioada persecuțiilor. Ulterior, **când persecuțiile au încetat, a fost justificată prin vechimea sa.** Împărtășirea cu o singură Specie, cu Sfînta Pâine, a ridicat cu siguranță întrebări în privința validității Tainei, tot așa cum ridică o problemă împărtășirea copiilor mici doar cu Sfîntul Sânge. Totuși, **problema sfîntirii doar a Potirului s-a pus atunci când împărtășirea privată a fost înlocuită cu o rînduială publică de împărtășire în biserică.** Acest fapt reprezenta o problemă liturgico-dogmatică care a fost rezolvată în mai multe moduri” (USS:166);

„În Biserica primară, când creștinii erau foarte puțini și foarte bine «testați», exista **practica administrării Sfintelor Daruri credincioșilor la sfârșitul Sfintei Împărtășanii de Duminică pentru Împărtășirea lor zilnică particulară acasă.** Euharistia obștească și plină de bucurie a zilei Domnului a fost «extinsă» în totalitatea timpului și vieții omului. Totuși, **această practică a fost întreruptă când creșterea membrilor Bisericii, transformarea creștinismului într-o religie de masă, au scăzut inevitabil intensitatea duhovnicească caracteristică primelor generații creștine și a forțat autoritățile bisericești să ia măsuri împotriva întrebuințării greșite a Sfintelor Daruri**” (SPM:69).

La finele acestei prezentări, țin să precizez că există și alte detalii, mai mult sau mai puțin semnificative, care pot întregi oricând o privire „totală” asupra acestei teme, însă o cercetare amănunțită reclamă timp suplimentar de studiu și de lucru.

⁶⁵ USS:178-179: „După Toma d’Aquino (1225-1274), la vechile dispute privind Euharistia s-au adăugat unele dispute noi. Erau legate de învățătura lui Toma că Pâinea Euharistică conține întreaga Dumnezeire a lui Hristos. Pornind de la această învățătură, chiar pe când Toma era încă în viață, **unele mănăstiri au început să-i împărtășească pe laici doar cu o singură Specie euharistică, adică cu Sfînta Pâine numai**”.

CONCLUZII

În concluzie aş adăuga doar că menirea istoricului, fie el și liturgist, este aceea de a da la o parte obstacolele privind o înțelegere justă a tezaurului Bisericii (liturgic, dogmatic, pastoral etc.), moștenit și păstrat prin Tradiție. Cu alte cuvinte, el nu poate spune Bisericii ceea ce trebuie să facă; o poate ajuta doar să vadă ceea ce ar putea face, desigur, dacă cei care sunt îndreptățiți să o facă vor crede că vor reuși să o facă.

BIBLIOGRAFIE

- [1] ANDRUȚOS, Hr., *Simbolica*. Traducere din limba greacă de Iustin Moisesescu-profesor universitar, Editura Centrului Mitropolitan al Olteniei, Craiova, 1955
- [2] BRANIȘTE, E., Pr. prof. dr., Arhim. prof. Ghenadie NIȚOIU și Pr. prof. Gheorghe NEDA, *Liturgica Teoretică. Manual pentru Seminarile Teologice*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1984²
- [3] FLOCA, Ioan N., Arhidiacon prof. dr., *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note și comentarii* [s. l., 1991]
- [4] Gala GALACTION, *Ziua Domnului * Pagini creștine*, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 1958
- [5] ISPAS, Gheorghe, Pr. Dr., *Euharistia-Taina unității Bisericii. Aspecte teologice și practice*, Editura Basilica, București, 2008
- [6] NEOFIT, Patriarhul Constantinopolului, *Pidalion (Cârma Bisericii Ortodoxe)*, Editura „Credința strămoșească”, Iași, 2004
- [7] TAFT, R. F., *A partire dalla liturgia. Perché è la liturgia che fa la Chiesa*, Edizioni Lipa, Roma, 2004
- [8] TAFT, Robert F., „Împărțirea acasă în antichitatea târzie răsăriteană”, cf. <http://teologie.net/data/pdf/Taft-cuminecarea-acasa.pdf>
- [9] TAFT, R. F., *Oltre l'oriente e l'occidente. Per una tradizione liturgica viva*, Edizioni Lipa, Roma, 1999
- [10] TAFT, R. F., *Ritul bizantin-scurtă istorie*. Traducere din limba engleză de Dumitru Vanca și Alin Mehes, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2008
- [11] TOMESCU, C. N., *Mitropolitul Grigorie IV al Ungrovlahiei* (Teză de Doctorat), Tipografia Eparhială „Cartea Românească”, Chișinău, 1927

SIGLE

- BCT = Badea CIREȘEANU, *Tezaurul Liturgic al Sfintei Biserici Creștine Ortodoxe de Răsărit*. Tomul II (Studiul liturgic general) cu 112 ilustrații, Tipografia „Gutenberg”, Joseph Göbl S-sori, București, 1911
- CAS = CLEMENT ALEXANDRINUL, *Scrieri*. Partea a doua. *Stromatele*, traducere, cuvânt înainte, note și indici de Pr. D. Fecioru, în Colecția «Părinți și Scriitori Bisericești», nr. 5, EIBMBOR, București, 1982
- CDVH = SFÂNTUL NICOLAE CABASILA, *Despre viața în Hristos*. Traducere din limba greacă și note de Preotul Profesor Teodor Bodogae, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, București, 2009
- EBE = Pr. Prof. dr. E. BRANIȘTE, *Explicarea Sfintei Liturghii după Nicolae Cabasila*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1997
- EBL = Pr. Prof. dr. E. BRANIȘTE, *Liturgica Generală cu noțiuni de Artă bisericească, Arhitectură și pictură creștină*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1993²
- EEBD = Pr. Prof. Dr. E. BRANIȘTE și Prof. Ecaterina BRANIȘTE, *Dicționar enciclopedic de cunoștințe religioase*, Editura Diecezană, Caransebeș, 2001
- EKE = Edvárd KAJTÁR, „L'evoluzione della liturgia della comunione, dai primi secoli, fino ai nostri giorni”, în: *Congiunge, non separa! Convegno Eucaristico Scientifico. Esztergom 27-29 novembre 2018*, [s.n.], 2019, pp. 155-167
- FCB = Arhidiacon prof. dr. Ioan N. FLOCA, *Canoanele Bisericii Ortodoxe. Note și comentarii* [s. l., 1992]
- FDI = Prof. dr. Ioannis FOUNDOULIS, *Dialoguri liturgice. Răspunsuri la probleme liturgice, vol. I (1-150)*. Traducere de Preot Victor Manolache, Editura Bizantină, București, 2008
- FDII = Prof. dr. Ioannis FOUNDOULIS, *Dialoguri liturgice. Răspunsuri la probleme liturgice, vol. II (151-300)*. Traducere de Lector dr. Sabin Preda, Editura Bizantină, București, 2009

- IFL = I. M. ΦΟΥΝΤΟΥΛΗΣ, *ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗ Α΄: ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΘΕΙΑ ΛΑΤΡΕΙΑ, ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ*, 1993
- IIC = *Împărtășirea continuă cu Sfintele Taine. Dosarul unei controverse - mărturiile Tradiției*, studiu introductiv și traducere diac. Ioan I. ICĂ jr, Editura Deisis, Sibiu, 2006
- LRO = *Liturghierul Roman*, Arhiepiscopia Romano-Catolică de București, București, 1993
- NMC = Nicodim MILAȘ, *Canoanele Bisericii Ortodoxe - însoțite de comentarii*, Vol. I, Partea II (*Canoanele Sinoadelor Ecumenice*). Traducere făcută de Uroș Kovincici și Nicolae Popovici, Tipografia Diecezană, Arad, 1931
- PNTI = Pr. prof. dr. Nicolae D. NECULA, *Tradiție și înnoire în slujirea liturgică*, vol 1, în „Colecția Media Christiana/Seria Lumina”, Editura *Trinitas* a Patriarhiei Române, București, 2014²
- PNTII = Pr. prof. dr. Nicolae D. NECULA, *Tradiție și înnoire în slujirea liturgică*, vol 2, în „Colecția Media Christiana/Seria Lumina”, Editura *Trinitas* a Patriarhiei Române, București, 2014²
- PNTÎ = Preot Prof. Dr. Nicolae D. NECULA, *Tradiție și înnoire în slujirea liturgică*, vol IV, Editura *Cuvântul Vieții* a Mitropoliei Munteniei și Dobrogei, București, 2010
- PPL = Iromonah Petru PRUTEANU, *Liturghia ortodoxă: istorie și actualitate*, Editura *Σοφία*, București, 2008
- PVB = Pr. Prof. P. VINTILESCU, *Liturghiile Bizantine privite istoric în structura și rânduiala lor*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1943
- PVÎ = Preot profesor Petre VINTILESCU, „Sfânta Împărtășire în spiritualitatea creștină. Deasă ori rară împărtășire?”, în: *Spovedania și Euharistia - izvoare ale vieții creștine. II. Sfânta Euharistie – arvuna vieții veșnice*, Editura Basilica, București, 2014, pp. 397-425
- PVL = Pr. Prof. P. VINTILESCU, *Liturghierul Explicat*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1998
- RTLA = R. F. TAFT, „Byzantine Communion Spoons: A Review of the Evidence”, în: *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 50 (1996), pp. 209-238
- RTL T = R. F. TAFT, „Lingurițele bizantine de împărtășire: o analiză a dovezilor” (traducere), 43 p., cf. <http://teologie.net/data/pdf/RT-lingurita-euharistica.pdf> (accesat în 17.05.2020)
- SPM = Alexander SCHMEMANN, *Postul cel Mare*, traducere de Andreea și Laurențiu Constantin, ediția a II-a, Editura Doris, București, 1998
- SNCE = SFÂNTUL NICOLAE CABASILĂ, *Explicări la dumnezeiasca Liturghie. Scrieri II*, Studiu introductiv și traducere diac. Ioan I. ICĂ jr, Deisis, Sibiu, 2014
- TDR = TERTULIAN, „Despre rugăciune”, XIX, în *Apologeți de limbă latină*, traducere de Prof. Nicolae Chițescu, Eliodor Constantinescu, Paul Papadopol și Prof. David Popescu, Introducere, note și indici de prof. Nicolae Chițescu, în Colecția «Părinți și Scriitori Bisericești», nr. 3, EIBMBOR, București, 1981
- USS = N. USPENSKY, *Slujba de seară în Biserica Ortodoxă*, Traducere de Cezar Login, Editura Patmos, Cluj-Napoca, 2008
- VME = SFÎNTUL VASILE CEL MARE, *Scrieri*. Partea a treia. *Despre Sfântul Duh. Corespondență (Epistole)*, traducere, introducere, note și indici de Preot Prof. Dr. Constantin Cornițescu și Preot Prof. Dr. Teodor Bodogae, în Colecția «Părinți și Scriitori Bisericești», nr. 12, EIBMBOR, București, 1988
- VCL = Pr. conf. univ. dr. Vasile CREȚU, „Lingurița de împărtășanie în vreme de pandemie: presiune mediatică, angoase sanitare și redescoperirea catehezei liturgice”, pp. 1-20, în: https://www.researchgate.net/publication/349405311_Lingurita_de_impertasanie_in_vreme_de_pandemie_presiune_mediatica_angoase_sanitare_si_redescoperirea_catehezei_liturgice (accesat în 14.04.2022)
- VMT = V. MITROFANOVICI și Teodor TARNAVSCHI, *Prelegeri academice despre Liturgica Bisericii Dreptcredincioase Răsăritene*, Societatea Tipografică Bucovineană, Cernăuț, 1909
- ZBL = Arhim. Zareh BARONIAN, *Cuvânt despre Liturghia Bisericii Armene și Liturghiile răsăritene*, Eikon, Cluj-Napoca, 2003